

RUMLAR'IN KIBRIS'TAKİ ENOSİS İSTEKLERİNİN ŞİDDETE DÖNÜŞMESİ: 1931 İSYANI; ÖNCESİ VE SONRASI

Turgay Bülent GÖKTÜRK*

Özet

1791-1796 yıllarında ilk Megali İdea (Büyük Ülkü) haritasının yayınıyla birlikte, Kıbrıs'ı bir Yunan Adası durumuna getirerek, Yunanistan'la birleştirmek (Enosis) ulusal hedefi ile yaşayan Rumlar, bu amaçlarını gerçekleştirmeyi sağlayabilecek her ortamı değerlendirmeye çalıştılar. Adanın Osmanlılar tarafından 1878'de İngilizler'e geçici olarak devri, 1907'de Churchill'in adayı ziyareti, 1914'de Adanın İngilizler'ce tek yanlı ilhakı, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yapılan Paris Barış Konferansı, Lozan'da İngiliz ilhakının Türkiye tarafından hukuken kabulü gibi olaylar, Rumlar için bu hedefi gerçekleştirme yolunda birer basamak olarak kabul edildi. Bu olaylarda "muhtıra" vererek Enosis'i gerçekleştirme yoluna giden Rumlar, 1931 yılında İngiliz Yönetimi'ne isyan ederek bu düşüncelerini şiddete dönüştürdüler. İsyan sonrasında amaçlarına ulaşamadıkları gibi, İngiliz Yönetiminin yoğun baskısına maruz kaldılar ve 308 yıllık Türk dönemindeki hoşgörülü yönetimin özlemini duydular. İngiliz Yönetimi tarafından alınan sert tedbirler, ne yazık ki, isyankar Rumlarla birlikte haksız bir şekilde aynen Türkler'e de uygulandı.

Anahtar Kelimeler: Megali İdea, Kıbrıs, Enosis, 1931 İsyanı.

CHANGE OF GREEK CYPRIOT'S ENOSIS REQUEST TO VIOLENCE, IN CYPRUS; 1931 REVOLT; BEFORE AND AFTER.

Abstract

Greek Cypriots, who had the national aim of making Cyprus a Greek Island by joining it with Greece (Enosis) by 1791-1796 with publishing the first Megali Idea (Great Idea) map, tried to use every chance to reach their aim.

Island's transfer in 1878 from Ottoman's to British, Churchill's visit to the Island in 1907, British's one sided annexation of the Island in 1914, First World War and afterwards; Paris Peace Conference, Acceptance of British annexation by Turkey in Lozan. All these situations are accepted as stepping stones for the Greek Cypriots in reaching their aim.

Greek Cypriots, who tried to reach Enosis memoir, and revolt to British Government in 1931, and change their idea to violence, After the rebel, they not only fail to reach their aims, but also exposed to a pressure from British Government and dreamed for 308 years of lenient Turkish Government. Unfortunately, the strict policies of British Government, also applied to the innocent Turkish community as well as the Greek Cypriots.

Keywords: Megali Idea, Cyprus, Enosis, 1931 Revolt

* Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC), AAUM Öğretim Görevlisi (turgay.gokturk@emu.edu.tr)

Giriş

“Rum-Yunan ikilisinin yüzyıllı aşkın vizyonu, politikası ve eylemi şaşmaz bir şekilde Kıbrıs’ı bir Yunan adası yapmak ve Girit misali Kıbrıs Türkleri’ni adadan, zaman içinde yok etmek olarak özetlenebilir. Dünyanın bugünkü konjonktüründe Kıbrıs’ı Rumlaştırıldıktan sonra, ikinci bir Yunan Cumhuriyeti olarak korumak da Rum-Yunan ikilisinin vizyonuna ters düşmeyecektir ve ilk hedef de budur.”¹.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş’ın bu sözleriyle özetlemiş olduğu Rum toplumunun, değişmez hedefi, vizyonu; Megali İdea (Büyük Ülkü) hedefi çerçevesinde Kıbrıs’ın Yunanistan’a bağlanmasını, ilhak edilmesini ifade eden Enosis’dır. Kelime anlamı ile “İlhak” demek olan Enosis, ilk Megali İdea haritasının çizildiği 1791-1796 yıllarından beri gündemde olan bir konudur. Bir anlamda Kıbrıs sorununun da bu tarihten itibaren varolduğu söylenebilir². Yunan liderlerinin ve kiliselerinin de desteklediği, kışkırttığı bu toplum, belirtilen hedefe ulaşmak için yemin etmiş, bu uğurda kendi vatandaşlarının bile canına kıymayı göze almıştır³. Kilisenin bu amaçlarını ve eylemlerini gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğunun kendisine tanıdığı geniş hoşgöründen yararlandığı da yadsınamaz bir gerçektir⁴.

Teselya, Epir, İyonya adaları ve Girit’in peşpeşe Osmanlı İmparatorluğundan koparılıp Yunanistan’a bırakılmasıyla, Eski Bizans topraklarını “esaretten kurtarma” ve “Büyük Yunanistan’ı bu topraklarda kurma” emeline dayalı Megali İdea’nın oldukça kısa bir sürede gerçekleşmekte olduğunu gören Kıbrıs Rum Kilisesi ve liderleri, Kıbrıs’ın da aynı yöntemle mutlaka birgün Yunanistan’a ilhak edileceği inancı ve hayaline kapıldılar. Zaten kiliselerde, okullarda Rum çocukları ve gençleri hep bu ideal, bu emel doğrultusunda yetiştirilmekte⁵, milli düşüncelerini ve Helenizm

1 Rauf R. Denktaş, *Milli Vizyon*, İstanbul, 2008, s.13.

2 Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992, s.12.

3 1931 ayaklanmasından sonra İngiliz Yönetimince kaldırılan Yasama Meclisi yerine, ayaklanmanın öncüsü olarak kabul edilen kilise mensuplarının alınmadığı yeni bir Danışma Meclisi kurulacaktır. Enosis’den vazgeçmeyen Rum fanatikler, bu kurulda görev alacak Rumları “Vatan Haini” ilan ederler ve bu kurula seçilen eski Yasama Meclisi üyesi A. Triantaphyllides’i Ocak 1938’de öldürürler. Cemalettin Ünlü, *Kıbrıs’da Basın Olayı (1878-1981)*, Ankara, 1981, s.80.

1926-1932 yıllarında Kıbrıs Valiliği yapan Sır Ronald Storrs, anlarında; “Birçok Rum Başpiskoposu’nun enosisçi aşırı uçların baskısıyla demeçler verdiğini, birden fazla başpiskopos’un bu aşırı uçların veya takipçilerinin emellerine uymadığı için zehirlendiğini” belirtmektedir. Taçgey Debeş, *Sır Ronald Storrs’un Anıları (1926-1932)*, KKTC, 1993, s.40.

4 1754 yılında Padişahın yayınladığı bir fermanla, Başpiskopos, adanın ikinci politik ve nüfuzlu kişisi olma hakkını kazanmıştı. Bu tarihten itibaren Başpiskopos’a “Ulusal Lider” anlamına gelen “ETNARH” denmeye başlanmıştı. İsmail; *a.g.e.*, s.10.

Konuyla ilgili bir başka örneği, Kavanin Meclisi’ndeki bir Rum Üyenin sözlerini, bir makalesinde eski Lefkoşa Belediye Başkanı, Kavanin Meclisi Üyesi, Vatan Gazetesi (1911-1912 yılları) sahibi ve başyazarı, Larnaka Kaza Mahkemesi Yargıçlığından emekli Bodamyalızade Mehmet Şevket Bey anlatıyor: “Eğer Osmanlılar Ada’ya fetih tarihlerinden elli yıl sonra gelmiş olsalardı burada Rum Ortodoks adından eser kalmayacak, İtalya mezalimi ile doğrudan silinecekti.” 15 Nisan 1912 tarihli Vatan gazetesinden aktaran; Harid Fedai, “Eski Basınımızdan”, *Kıbrıs Gazetesi*, Lefkoşa, 12 Eylül 1994.

5 Enosis fikrinin Rum çocuklarına nasıl aşılandığını bir Rum yazar olan Tenekides şöyle açıklıyor:

ülküsünü bu inanç içinde şekillendirmekteydiler⁶.

Rumlar, Ada'yla ilgili veya ilgisiz her siyasi olayı amaçlarına ulaşmak için bir basamak, bir gerekçe olarak kullandılar. Bu kapsamda, 5 Kasım 1914'de, 1878 Kıbrıs Konvansiyonu'na aykırı şekilde, İngilizler'in Adayı tek yanlı bir kararla ilhak etme⁷ kararının açıklanması, Rumlar tarafından "Enosis'e giden yoldaki son engel'in kalktığı" şeklinde yorumlanarak sevinçle karşılandı⁸. Bunun sonucu, Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakından itibaren Rumlar'ın Ada'nın Yunanistan'a bağlanması yolundaki çalışmaları ve entrikaları hız kazandı⁹.

Ardından, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İngiltere, bir hafta içinde kendi yanında savaşa katılması ve Bulgaristan'a hücum etmesi koşuluyla, Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi kabul ettiğini Yunan hükümetine bildirdi¹⁰. Ancak, Yunan hükümeti, savaşa girmeyi kabul etmeyerek, bu teklifi reddetti. İngilizler'in, koşullu olarak Kıbrıs'ı Yunanistan'a verme önerisi, bu koşulun belirlenen kısa süre içerisinde yerine getirilmemesi nedeniyle geri çekilmiş ve bir daha da yinelenmeyecek şekilde ortadan kalkmıştı. Ancak Kıbrıslı Rumlar, İngiltere tarafından böyle bir önerinin yapılmış olmasını, kendi emellerinin meşruluğunun resmen tanınması şeklinde değerlendirecek propagandalarına devam ettiler.

İngiliz Yönetimi döneminde bu ve buna benzer gelişen tüm olayları fırsat bilen Rum Toplumunu, 1930'lu yıllara kadar Enosis isteklerini Ada Valiliğine, Londra'ya gönderdikleri heyetler aracılığı ile İngiliz Hükümetine veya Ada'ya gelen İngiliz Hükümeti yetkililerine "muhtıra" sunarak yinelediler. Ancak her defasında da olumsuz yanıt aldılar. Sonunda Ada'nın Yunanistan'a ilhakına yönelik olarak 1931 yılında, Rum Ortodoks Kilisesinin de desteği ile İngiliz Yönetimi'ne karşı fiili

"Rum okulları Helen düşüncesini yaymak amacı ile kullanılıyordu. Rum öğretmenler çiçeklerle çerçevesiz Yunanistan'la birleşmelerini temsil eden armağanları Vali'nin kasabaları ziyareti sırasında virkeren muzraklı bir alay gibi sıraya sokulan öğrenciler önceden öğretilmiş olan 'Yaşamın enosis' çığlıkları atıyordu...". Menter Şahinler, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979, s.111.

6 Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*, İstanbul, s.88.

7 Gazioğlu (II), a.g.e., s.s.127-128.

8 İngiliz yönetimi, o güne kadar Rumların ilhak taleplerini, 1878 muahedesi göstererek, Osmanlı egemenliğinin adada devam ettiği, kendilerinin aday geçici olarak yönettikleri mazeretine sığınarak reddediyorlardı. Artık böyle bir mazeretin geçerliliği kalmadığını düşünen Rumlar, Enosis'in yaklaştığını değerlendiriyorlardı.

9 Metin Çetin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Lefkoşa, 1955, s.4.

10 1926-1932 yıllarında, adada valilik yapan Sir Ronald Storrs, anılarında İngiliz teklifi ile ilgili şunları yazıyor: "1915 Kasımında (Balkanlarda) kritik bir duruma ortaya çıkar. Asquith hükümeti o zaman Avusturya işgali tehlikesiyle başbaşa olan Sırbistan'ın imdadına yetişmek için Kral Konstantin yönetimi-ndeki Yunanistan'ı ikna etmeye çalışmaktadır. ... Bu esnada Kings College müdürü olup, ateşli bir filhelen ve Venizelos'un da yakın bir dostu olan Ronald Burrows tarafından Yunan halkının ilgisini uyandırmak amacıyla, ilginç bir teklif yapılır. Yüksek Komiser talimat verilerek adadaki başpiskopos ve Kavanin Meclisi Rum üyelerine Yunanistan'ın bizim yanımızda derhal savaşa katılması koşuluyla Kıbrıs'ı onlara devretmeye hazır olduğumuzu bildirecekti. Daha sonra başpiskopos ve birkaç ünlü Kıbrıslı bir İngiliz destroyerine bindirilip Atina'ya getirilecek ve bu duyuruyu bizzat başpiskopos yapacaktı. Buradan bir heyecan kasırgasıyla meclise gidilecek, ya hükümet bu coşkuyla teklifi kabul edecek veya Venizelos'un başa geçmesi sağlanacaktı. İngiliz dışişleri öneriyi kabul etmiş, ancak bir opera gibi sunulmasını benimsememişti. Oysa belki de başarı ancak bu yolla sağlanabilirdi. Bunun yerine Atina'da bulunan İngiliz Bakan tarafından öneri Yunan hükümetine sunulmuş, Fakat Kayzerin tehdit veya vaadleriyle inatçı bir tutum içinde olan Yunan Başbakanı M Zaimis tarafından rededilmişti. Öneri daha sonra geri alındı. Bir daha da konu edilmedi.": Taçgey Debeş, a.g.e., s.s.21-22; Teklifte ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gazioğlu (II), a.g.e., s.136.

bir ayaklanma, isyan başlattılar¹¹.

1931 İsyanı'nın Nedenleri (Oluşum Süreci)

Bu isyan hareketi, 1878 yılından beri devam eden ve Enosis'in gerçekleşmesini hedef alan propagandaların, eylemlerin, girişimlerin ve kışkırtmaların bir sonucuydu. Bu dönem içerisinde gerek Yunanistan, gerekse Kıbrıs Rumları, Ada'nın Yunanistan'a bağlanması için şiddetin dışında her çeşit yolu denemişlerdi¹². Bu yollar sonuç vermeyince, Kıbrıs'ta ilk şiddet denemesi olan bu hareketi gerçekleştirdiler¹³. Herşeyden önemlisi bu hareket, Rumlar'ın Enosis emellerini gerçekleştirmek veya Ada'da egemen olmak için tedhişe, teröre ve kanlı eylemlere de başvurmaktan kaçınmayacakları ve bu yola başvurulması için içten ve dıştan sürdürülen kışkırtmalara açık bir toplum olduğu gerçeğini somut şekilde ve açıkça göstermektedir¹⁴. Tarih ve Rumlar, bu şekilde düşünenleri yanıltmamıştır.

Rumlar'ın Yunanistan'la birleşme istekleri ve bu maksatla gerçekleştirilen 1931 İsyanı'ndaki Yunanistan'ın ve İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinin desteği yadsınamaz bir olguydu. Bunu doğrulayan bir belge, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Nisan 1931 tarihinde, Sömürgeler Bakanlığı'na gönderilen bir yazıydı. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Ramsey'den alınan bilgileri aktaran bu yazıda, Yunanistan'ın Kıbrıs'taki konsolosu M. Aleksander Kyrou'nun Yunanistan'da yayınlanan ve Enosis destekçisi olduğu bilinen Hastis gazetesi ile olan ilişkileri ve dolayısıyla, Yunanistan'ın Kıbrıs'taki olaylarla organik bağı olduğu, bildiriliyordu.¹⁵ Kıbrıs'taki dönemin İngiliz Valisi Sir Ronald Storrs da aynı konudaki endişelerini, 1930 yılından itibaren Londra'ya gönderdiği gizli mesajlarla dile getirdi. Storrs, yazmış olduğu anı kitabında Kyrou ve yaptığı faaliyetler hakkındaki görüşlerini ayrıntılı şekilde anlatıyor¹⁶; *"M. Aleksander Kyrou'nun ailesi Atina'da 'Ocak' dergisinin de sahibiydi. Bir ara Yunan Dışişleri Bakanının özel sekreterliğini yapmış, bakan, hizmetlerinden pek memnun olmayınca kendisini bir tepkiye sebebiyet vermemek için bu göreve atamıştı. Adaya gelir gelmez ilk işi yıllarca yerleşmiş konsolosluğu, tüm gemi acentelerini ve diğer konsoloslukların da merkezi olan Larnaka'dan, politik merkez olan Lefkoşa'ya taşımak oldu. Bunun sebebi 'yapılacak görüşmeleri kolaylaştırmak' içindi. Orada derhal her türlü dini, millî ve meclis kışkırtmacılığıyla yakın temas kurmayı başardı. Lefkoşa'da bir Mason balosunda daha önceden ayarlanmış bir şekilde ve İngiliz davetlilerin nefret ve hayret bakışları arasında Yunan Milli Marşı okunur. Bu esnada Kyrou salona girip herkesi selamlar. Bu olayı öğrenince derhal Dışişleri Bakanlığına bir rapor gönderip, Yunan hükümetine Bay Kyrou'nun artık Kıbrıs'ta istenmeyen bir şahıs olduğunu bildirmelerini istedim. Lord Passfield bu görüşümü destekledi ve bakanlık da anlayışla karşıladı. Ancak harekete geçmek için daha fazla detay isteğinde bulundular. Tekrar yazıp böyle Kıbrıslılar'la kan ilişkileri ve şahıs*

11 Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, İstanbul, 2006, s.340.

12 24 Kasım 1931 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde yayımlanan "Kıbrıs'ta Kargaşalıklar Arasında" başlıklı yazıda, "Türkiye'nin bu adadan yararının, vergi karşılığı olarak her sene İngiltere'nin Türkiye hazinesine ödediği maktu bir paradan ibaret olduğu, Yunanistan'a ilhak hevesinin, Kıbrıs Rumları'nda ara sıra nükseden bir maraz şeklini aldığı belirtilmekte, İngiltere'nin para buhranı ve İngiliz Bahriyesinde heyecanlı hadiselerin meydana geldiği sırada ayaklandıkları" vurgulanmaktadır.

13 Ünlü, a.g.e., s.75.

14 Gazioglu (II), a.g.e., s.253.

15 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1878-1960*, Kaynak Yay., Ankara, 1984, C.1, s.119.

16 Debeş, a.g.e., s.s.101-102.

çıkari olabilen bir kimsenin Yunan Konsolosu olarak adada bulunmasının hiç istenmeyen bir olay olduğunu bildirdim. Hükümete daha önce çok sadık bir azınlığa etki etmesine rağmen yaptığım dilekçe sonucu, Türk Konsolosunun¹⁷ adadan uzaklaştırılmasında gösterdikleri dakikliği hatırlattım. Oysa şu anki tehlikeler çok daha kötü idi. Uyarım, Kyrou'nun adada kaldığı her gün İngiliz düşmanlığının artmasına sebep olduğu yolunda idi. Üçüncü kez yaptığım dilekçe sonucu Atina'ya durum bildirilmiş ve Kyrou'nun atanmasının başından beri yanlış olduğu kabullenilmişti. Bu arada Kyrou'nun transferi için dikkat çekmeyecek bir fırsatın beklendiği bildirildi." Vali Storrs'un bu uğraşlarına karşın, Konsolos Kyrou ancak 22 Ekim 1931'de, isyan sırasında adadan gönderildi¹⁸. Kyrou'nun Kıbrıs'ta bulunduğu dönemde bir kısım Yunanlı subayın Ada'da Enosis düşüncesiyle ilgili direkt faaliyetlere giriştiği, Ağustos 1931'de üç Yunanlı subayın Ada'ya gelerek Kyrou ve Başpiskopos ile görüştikleri, beraberlerinde getirdikleri bazı yayınları da dağıttıkları bilinmektedir¹⁹.

Yunanistan bağlantılı faaliyetlerle ilgili olarak Vali Storrs'un anılarında vurguladığı bazı bölümler, dikkatlerden kaçırılmamalıdır; "Okullarda açık bir İngiliz düşmanlığı değil, fakat etkin bir Helenleştirme faaliyeti mevcuttu. Tüm Rum okullarında 'Analitik Program' denen Yunanistan'da hazırlanan ve Kıbrıs Eğitim Komisyonunun onayladığı bir sistem kullanılıyordu. Atina'daki seçim encümeninin onayladığı kitaplar hariç hiçbir yabancı kitap kullanımına izin verilmezdi. Her kazadaki Cimnasiunlar ve Öğretmen Koleji, Yunan Eğitim Bakanlığı tarafından tanınır ve onların kural ve talimatları altında faaliyet gösterirler. Sınıfları İngiliz değil, Yunan Kralı Konstantin ve Kraliçe Sofhie'nin ve Venizelos'un resimleri süsler, her tarafta Yunanistan'ın büyük, detaylı ve modern haritaları göze çarpardı. Kıbrıs Haritası eğer mevcut ise, çok küçük, eski tarihli ve yıpranmış ve çoğu zaman siyah tahtanın arkasına saklanmış gibiydi."²⁰.

17 Vali Storrs'un sözünü ettiği Türk Konsolos, ilk kez 1925 yılında Türkiye'den adaya konsolos olarak gönderilen A. Asaf Bey'dir. 1927'de konsolosluk kapanınca Türkiye'ye dönmüş, 1928 yılında konsolosluğun tekrar açılması üzerine ikinci kez adada konsolos olarak görevlendirilmiştir. Bu kez de Ekim 1930'da yapılacak Yasama Meclisi seçimlerinde Evkafçılar'a karşı çıkan Atatürkçü ve Türk ulusçuluğu yanlısı Halkçılar'ı desteklediğinden ötürü Bağ'ın önceleri Atatürkçü bir Türk ulusçuluğu akımına öncülük eden Halkçı Cephe'den olan ve sonradan Evkafçılar'a katılan Dr. Eyyub (Eyüp Necmettin) tarafından Vali Vekili Henniker Heaton'a 30 Ağustos 1930 tarihli bir mektup gönderilişinin ardından A. Asaf merkeze alınarak yerine Aralık ayı ortalarında Celal Bey gönderildi. Bener Hakeri, "1878'den 1960'a Dek Kıbrıs Tarihi", Kıbrıs Gazetesi, 16 Mayıs 2009.

Vali Storrs 7 Mayıs 1930'da Sömürgeler Bakanı Passfield'e Asaf Bey'le ilgili gönderdiği mektubunda; "Asaf Bey'in ilk konsolosluk yıllarında (1925-1927) daha yetenekli ve daha makul bir diplomat olarak, Türkiye'ye göç etmek isteyen Kıbrıslı Türkler'in göç işlerini düzenlediğini, halbuki ikinci kez bu göreve atanmasından sonra Türk milliyetçiliği propagandası yapmaya başladığını, buna karşı kendisinin Müslüman ahalinin ileri gelenlerini toplayıp bu konuda onları uyardığını, adada başlayan İngiliz aleyhtarı kışkırtmalardan Türk Konsolosunun sorumlu olduğunu" bildiriyordu. FO 371/14584/E 2903.

Vali Storrs anılarında Asaf Bey hakkında şunları yazıyor; "Her şeye rağmen şimdi dahi biraz sabır ve anlayışla 3 Türk üyenin hükümetle birlikte oy kullanacağına güvendiğim sürece Meclis'i çalıştırmam mümkün oluyordu. Fakat milliyetçi bir Kemalist olan Türk Konsolosu Asaf Bey sadık Türk çoğunluğu içinde az da olsa aktif bir muhalefet oluşturmayı başarmıştı. Hemen Asaf Bey'in birkaç entrikasını öğrenmiş ve bunu İngiltere'deki hükümete bildirip geri alınmasını sağlamıştım." Debeş, a.g.e., s.98.

18 İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, C.3, S.3, 1997, s.342.

19 Gürel, a.g.e., s.119.

20 Debeş, a.g.e., s.s.29-30.

Ayrıca, aşağıda sunulan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 29 Kasım 1931 tarihli yazısındaki;

“Kıbrıs’ın Yunanistan’a iltihakı hakkındaki son isyanla Fener Baş Papazlığının da alakadar olduğu hakkında.

Yüksek başvekalete

Yunanistana iltihak maksadiyle Kıbrıs Rumlarının çıkardıkları son isyan hareketinde, aynı zamanda İstanbul’daki Rum Ortodoks Ruhani reisliğinin gizli faaliyetinin de müesir olduğu, aşağıya naklonulan malumattan istidlal olunmaktadır.

Atina’da senede bir defa intisar eden “Megas Engiglopedikos Kazamias” unvanlı 1931 senesine ait takvimin 24 üncü sahifesinde müneccim gibi daha evvel zuhurunu bildirdiği hadisat meyanında bu sene Teşrinisani zarfında Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakına dair bir hareketin vukua geleceğini ve bu meyanda on iki adanın da bu suretle ilhakına bir numayiş yapılacağını yazmakla bu faaliyeti teyit etmekte ve aynı zamanda Atina’da muntahir “Patris” gazetesinin 5 Teşrinisani 931 tarihli nüshasının birinci sahifesinde dercedilen bir resimde Rum Ortodoks ruhani reisinden son en büyük “Protosingelos” rutbei ruhaniyesine irtika ettirilen Sinot azalarından Alaşehir metropolidi Maksimos’un son Kıbrıs ihtilalini ihdas ve hareketi idare eden en mühim uzuvlardan milli sair Libertis ve Mustafa mebus Lanitis ve Kıbrıs’ın Yunan konsolosu Aleksî Kiro ve belediye reisi haci Pavlo arasında fotoğrafının bulunması son Kıbrıs isyanı ile fener başpapazlığının da alakadar olduğu kanaatine takviye etmekte olduğunun arzeyerim efendim.

Dahiliye Vekili”²¹

ifadeleri, bu isyan hareketinin daha önceden planlandığını ve İstanbul’daki Rum Ortodoks Ruhani Liderliği’nin de parmağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu belgeler, Kıbrıs Rumları’nın Yunanistan’la birlikte ne kadar kararlılıkla ve bir o kadar da sabırla, Enosis ideali uğruna çaba gösterdiklerini açıklamaktadır²².

Bazı çevrelerin, 1931 İsyânı’nın temel nedenini ekonomik gerekçelere dayandırdığı görülse de²³, temelde yatan neden, Rum toplumunun ilköğretimden başlayarak uzun yıllar boyunca Ada’nın Yunanistan’a bağlanması konusunda yetiştirilmiş olmasıdır. Aynı dönemde Ada’da İngiliz Valisi olarak görev yapan Sir Ronald Storrs’un, 11 Şubat 1932’de isyanla ilgili olarak, Sömürgeler Bakanı’na gönderdiği rapordaki ifadeleri, bu görüşümüzü, desteklemektedir; *“Kasabalarda Enosis hareketi, zaman süreci içinde ilerlemeye devam etti. Orta dereceli Rum okullarından yetişen her mesleğe mensup yeni nesillere ve gençliğe, yönetime karşı sadakatsizlik aşıl原因 ve onları bu yönde doktrine eden devamlı bir kampanya sebatla, özenle sürdürüldü. Kamu*

21 BCA 030.10.109.727.4.

22 Vali Storrs’un Rum-Yunan ikilisinin Ada’daki kararlılığı ile ilgili olarak anlarında aktardığı bir anekdot, dikkat çekicidir; *“Vali olarak Ada’ya atandığım zaman ilk yaptığım işler arasında Lefkoşa Müzesini incelemek olmuştu. Katalogda bazı Fenike eser ve yazıların mevcutluğundan bahsediliyordu. Bunlardan bazılarını Filistin’deki Yahudi Üniversitesi’ni ilgilendirir düşüncesiyle incelemek istedim. Fakat hiçbirini bulunamadı. Tüm Ada’da bu böyleydi. Rum çoğunluğun azmi Ada’da Yunan kökeninden başka hiçbir ize yer veremeyecekti. Gerçekten de Yunan ırkçılığı, sadece Yahudi ırkçılığından biraz daha azdır.”* Debeş, a.g.e., s.s.33-34.

23 Adı geçen isyan sonrasında, İngiliz basını ve bazı etkili çevreler, isyanın nedeninin tamamen ekonomik nedenler ve adanın İngiliz yönetiminin 50 yıl ihmal edilmiş olmasına bağlamışlardır. Gazioglu (II), a.g.e., s.253.

hizmetleri ve hükümetin etkisiyle, etkinlik alanı dışındaki her alanda Rum Ortodoks toplumu, şu veya bu şekilde Yunanistan'a ilhak emeliyle ilişkiydi. Özellikle sportif ve sosyal klüpler bu Enosis hareketinin içindeydiler. İzcilik kurumu bu hareketin hedefiydi. Yunan savaşlarında yer almış az sayıda bazı eski askerler, her fırsatta halkı ve özellikle öğrencileri coşturan eylemlerde bulunmaktaydı. Enosis gösterilerinde, Ada'daki Yunan konsolosu, hükümetinin tutumuna ters düşen kışkırtıcı bir davranış içindeydi.²⁴ Storrs'un anılarında da bu görüşü destekleyen bir çok örnek görmek mümkündür²⁵.

1929 yılında başlayıp, 1931'e kadar devam eden büyük ekonomik bunalım, kaçınılmaz bir şekilde Kıbrıs'ı da etkilemişti. Bu olumsuz koşulların üzerine, 1931 yılı bütçe tartışmalarında, yıllık bütçe açığını kapatmak için hükümetin ek gümrük vergisi koymak için girişimde bulunması, bardağı taşıran damla oldu. Bütçe Komitesi'nin gümrük vergisini arttırmak yönündeki yasa tasarısı, 28 Nisan 1931 günü Meclis'te oylamaya sunulduğunda, Kıbrıslıların Konseydeki temsilcileri (Bunlar içinde bir Türk üye olarak, Lefkoşa-Girne kazaları Türk milletvekili Necati Mısırlızade (Özkan)' da bulunuyordu.) bu vergiyi reddettiler. Bir Türk üyenin de Rum üyelerle birlikte oy vermesi²⁶, valinin "ayırt edici oy" hakkını kullanmasını engellemiş oldu²⁷. Necati Bey, Rum üyelerle birlikte oy verince, bir oy farkla tasarı reddedildi.

Gümrük Vergisi Yasa Tasarısı'nın meclis'te reddedilmesi üzerine, Valinin teklifi ile İngiliz hükümeti, 11 Ağustos 1931'de bir "Order in Council" (Kraliyet Konsey Kararı) çıkararak valiye ek vergi toplama yetkisi verdi. 9 Eylül'de bu kararın Ada'da açıklanmasından sonra, Ada yönetimine karşı oluşan direniş süreci de keskinleşerek hız kazandı. Kıbrıs'taki Yasama Meclisi tarafından reddedilen bir yasa

24 CO 883/8, cmd 4045 (1932), paragraf 11.

25 Bu örneklerden birinde Storrs şunları anlatıyor; "Bana gerçekten izcilik faaliyeti gösteren tek bölge Bafmış gibi geliyor. Diğerleri atletizm gibi özel günlerde yürüyüşler yapar, ya da Adayı dolaşarak Yunan Kızılhaçı ve Yunan Hava Kuvvetleri yararına para toplarlardı. 'Yunan İzci Teşkilatı' adlı resmi bir esere göre tüm Kıbrıslı Rum İzciler, Yunan Tüzüğüne bağlı olup, direktif ve yetkilerini ondan alırlar ve Yunan Eğitim Bakanlığına aidat öderlerdi. Bu tüzüğün II. Maddesi 'Anavatan ve Devletin Kanunlarına Bağlılık'ı içeriyordu. Bayrakları Aziz George'un bayrağı olup, mavi zemin üzerine beyaz bir haçtan oluşurdu. Ortasında ise izci arması olurdu. Her çeşit Patriotizm (Latince patriot kelimesinden gelen sözcük. vatanseverlik anlamına gelir. Ancak milliyetçilik değildir. Daha çok toprak ve sınır temeline dayanan radikal tutuculuktur. T.B.G.) konusunda kademeli eğitim görürdü. Önce Yunan bayrağına saygı öğretilir, 'En eski çağlardan beri Yunan bayrağı tarihi', 'Yunan Milletinin Anayasası', 'Devletin askeri ve politik yapısı ve vatandaşlık görevleri' konularında dersler alınır. Her izci Yunan milli marşını ezbere bilmek zorundaydı." Debeş, a.g.e., s.s.30-31.

26 Vali Storrs, anılarında bu konuya kendi bakış açısıyla şu şekilde değiniyor: "1931 bütçesini dengelemek için çok sıkı ekonomik tedbirlere rağmen eğer çok kısıtlı olan Reserve Fonuna dokunmak istenmiyorsa ilave gelir bulmak zorunda kalınmıştı. Resmi görevlilerden üç Rum ve bir Türk'ten oluşan karma bir komisyonu bu soruna çare bulmak için atadım. Devlet maaşçıların gelirlerine vergi ve bazı gümrük değişikliklerinin yapılmasını önerdi bu komisyon. Oy birliği ile alınan bu kararları kabullenip gümrük tarifesindeki değişikliği kanun tasarısı halinde meclise sundum. Tasarı Rum çoğunluk tarafından reddedildi. Bunlar arasında tasarısı bizzat hazırlayanlardan biri de vardı. Diğer Rum üye, bir yolsuzluk iddiası ile meclisteki yerini kaybetmişti. Oylama günü tüm Rum üyeler birlik halinde red oyu kullandılar. Onüçüncü Rum olarak sayılan ve 1880'lerin liberalizmini elinde tutan zaatlı Türk üye de maalesef ırkının ezeli düşmanlarıyla birlikte oy kullanmıştı." Debeş, a.g.e., s.s.30-31. Storrs, 'Orientation' adlı anı kitabının 590. sayfasında Necati Bey hakkında, Yasama Meclisindeki "Onüçüncü Rum" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca aynı kitapta, "Küçük Türk", "Saman çöpünden Adam" gibi aşağılayıcı nitelermelerde de bulunmaktadır. Gazioğlu (II), a.g.e., s.251.

27 Vali, ayırt edici oy hakkını, ancak lehte ve aleyhteki oylar eşit olunca kullanabilirdi. O da hükümetin atadığı resmi üyelerle 3 Türk üyenin hepsinin de birlikte Rum üyelere karşı oylarını birleştirmeleriyle gerçekleştirilebilirdi. Gazioğlu (II), a.g.e., s.255.

tasarısının, Londra'da hazırlanan Kraliyet Konseyi Kararı olarak Kıbrıs Halkı'na dışarıdan dayatılması, bir başka ifade ile meclis'teki halk iradesinin çiğnenmesi²⁸, yıllardan beri mevcut yönetime baş kaldırmak ve ulusal amaçlarını gerçekleştirmek için uygun ortamı kollayan Rumlar için de yeterli bir gerekçe oluşturmuştu.

11 Eylül'de Kitium Piskoposu ve Yasama Meclisi üyesi Nikodemos Milonas, Limasol'da yaptığı konuşmada, Kıbrıs halkını İngiliz Yönetimi'ne vergi ödemekten kaçınmaya ve kokuşmuş İngilizler'i Ada'dan çıkarmaya çağırarak isyanın ilk işaretlerini verdi. Milonas, ertesi gün de Meclisin Rum üyelerini Trodos dağlarındaki piskoposluğun dinlenme merkezi Saita'da toplantıya çağırarak, bir manifesto hazırlığına girişti. Vali Storrs, o günleri şöyle anlatıyor; *"Eylül ortalarında Piskopos, Rum Meclis üyelerini İngiliz parlamentosunda yapılan bir konuşmayı ve son Order in Council'i değerlendirmek için gizli toplantıya çağırır. Genel olarak biliniyor basında da yer alan bir habere göre Rum üyeler Milli Komitenin de onayladığı takdirde topluma fazla vergi ödememeyi ve İngiliz mallarını protesto etmeyi resmen çağrıda bulunma kararı almıştı. Milli Komite²⁹, milliyetçi bir kuruluş olup, Kıbrıs Ortodoks Kilisesinin desteğinde idi. İki hafta sonra meclis ve bu milli komite üyeleri Lefkoşa'da başpiskoposlukta toplanıp bu karar üzerinde kesin bir hükme varmayı amaçlıyordu. Hemen ayrılıklar çıktı. Rum üyeler bir yıl önce pek pahalıya satın aldıkları meclis koltuklarından kolay kolay istifa etmek istemiyorlardı. Neticede toplantı fiyaskoyla kapanır. Bu şekilde neticesiz üç toplantı daha yapılır..... Milli liderlerin bir karara varamaması, İngiliz eşyaları boykotunun tutarsızlığı ve kendi yıllık vergilerini peşinen ödemiş olmaları onları gülünç bir durumda bırakmıştı. Maalesef aşağıya tırmanacak merdivenleri yoktu. Bu gülünç durumla ilgileri olmadığını ispatlama azminde olan ve yenilgiyi sezen milli komite üyeleri işgal ettikleri görevler için herhangi bir şey ödemediklerinden istifa ederler"³⁰.*

Vali Storrs'un sözünü ettiği üç toplantı, 10, 11 ve 17 Ekim tarihlerinde gerçekleştirildi. 17 Ekim'de yapılan toplantıda Kitium piskoposu Milonas, hazırladığı manifestoyu okuyarak diğer üyelerin de bunu onaylamasını istedi. Üyeler manifestoda yazılanları kabul etmekle birlikte, bir hafta sonra yeniden toplanarak konuların tekrar müzakere edilmesi ve belirlenecek bir tarihte hep beraber istifa edilmesi konusunda görüş birliğine vardılar. Bir oldu bitti yaratma peşinde olan Milonas, 17 Ekim toplantısının ertesi günü, milli örgüte mensup Kıbrıslı Rum eylemciler ve rahiplerle birlikte *"Ulusal Radikalistler Birliği"* ni kurdu ve Phaneromeni kilisesi önderliğinde³¹, diğer meclis üyelerinin bilgisi dışında, kendi hazırladığı *manifestoyu*³² açıkladı. Bu manifestoyla birlikte, Vali Storrs'a gönderdiği, Yasama

28 Ünlü İngiliz Tarihçisi Arnold Toynbee, bu konuda şu yorumu yapıyor. *"İngiliz tarihine vakıf olanlar için, Kıbrıs Yasama Meclisi'nin reddettiği bir tasarıyı, Kraliyet konseyi Kararı şeklinde dayatmanın bir ay sonra Ada'da geniş çaplı, yaygın ayaklanmalara yol açması bir sürpriz oluşturmamaktadır."* Arnold Toynbee, 'Cyprus, British Empire and Greece', *Survey of Internatinal Affairs*, 1931, s.381.

29 Milli Komite: 1922 yılında kurdukları Rum Milli Meclisine bağlı olarak oluşturulan bir örgüttür. Ulusal Örgüt olarak da adlandırılır. Yunanistan'a ilhakı gerçekleştirmek için ' her kuvvete ve vasıtaya başvurmak' kararını uygulamaya koyma kararını verdikleri, Vali Storrs'un 11 Şubat 1932'de Sömürgeler Bakanına yazdığı raporun 8. paragrafında belirtilmektedir. Örgüt Başkanlığını başpiskopos, ilçe başkanlıklarını da piskoposlar üstlenmiştir. Gazioğlu (II), *a.g.e.*, s.254.

30 Debeş, *a.g.e.*, s.s.105-106.

31 Mustafa Haşım Altan, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay. No:1, KKTC, 2000, s.71.

32 Manifesto'nun içeriği şu şekildeydi:

"53 yıllık İngiliz işgali en açık şekilde kanıtlandı ki,

a) Köleleştirilmiş halklar tiranların duygularına hitaben dualarla, yalvarma, yakarma ve rica ile kölelikten kurtulup, hürriyete kavuşamaz.

Meclisi'nden istifa ettiğini ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını ilan etiklerini bildiren mektubu³³ da basına dağıttı. Aynı gün de Larnaka'da halka hitaben yaptığı konuşmada; "Bu ülkenin yararı için ülkede uygulanan yasalara saygılı olmamalıyız. İngiltere'nin bir donanması var diye korkmayınız. Hepimiz ilhak için çaba göstermeli ve gerekirse bu uğurda kanımızı akıtmalıyız."³⁴ diyerek isyan meşalesini ateşledi ve bu isyanın ekonomik nedenlerle değil, ilhak amaçlı olduğunu da doğrulamış oldu.

İsyanın Gerçekleşmesi

Limasol meclis üyesi N. K. Lanitis'in 20 Ekim'de Limasol'da organize ettiği ve Milonas'ın halka hitabını amaçlayan toplantı, ertesi gün Lefkoşa'da başlayacak olan isyanın da ilk kıvılcımını oluşturdu. Vali Storrs bu olay hakkında anılarında şunları söylüyor: "Kitium Piskoposu Milonas, ayın yirmisinde Limasol'u ziyaret edip, istifa sebeplerini izah eder. Halkı toplamak için kilise çanları çalınır ve Yunan bayrağıyla sarılı otomobil ve kortej ağır bir şekilde ilerleyerek piskoposu karşılar. Okul çocukları da dahil üçbin kişilik kalabalık topluca stadyuma giderler. Piskopos önce orada, sonra şehirde başka bir gruba ve ertesi gün bir köy kilisesindeki kalabalığa konuşmalar yapar"³⁵.

Milonas, önce stadyumda, daha sonra da Enosis adlı spor klübünün balkonunda yaptığı konuşmalarda³⁶ "Tanrı ve halk adına, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını ve ahlaksız, yüz kızartıcı, rezil bir rejimin yasa dışı kanunlarına uyulmaması, itaat edilmemesi gerektiğini ilan ediyorum.... Her Kıbrıslı Rumu özveri yoluna çağırıyorum. Ulusal duyguları tam ve tahsilli bir halk olduğumuzu ve Helen bayrağı altında özgürce yaşamak istediğimizi yabancı yöneticilere göstermek zamanı gelmiştir. Rezil ve yüz kızartıcı rejim kahrolsun! İlhak çok yaşasın!"³⁷ ifadeleriyle halka hitabederek yönetimle arasındaki köprüleri tamamen atmış oldu. Vali Storrs'a göre, aslında bu konuşmalar halk üzerinde yeterli heyecanı yaratmamıştı ve halk, yaklaşan tehlikeli olaylardan henüz habersizdi.³⁸ Ancak, toplantıyı organize eden Lanitis, milliyetçilik yarışında öne geçmek için bu olayları, 21 Ekim'de abartılı bir telgrafla, Lefkoşa'daki Rum Milli Meclisi Ulusal

b) Tiranlara yanıt, onlara saygı göstermeyerek karşı koymak ve azametle, gururla davranmaktır.

c) Her yönden kurtuluşumuz, ulusal özgürlüğümüzle mümkün olabilir.

Gideceğimiz tek yol vardır. Bu yol dardır, acularla doludur, fakat kurtuluşa götüren yoldur. Günün ışığı içinde ilhak bayrağını çekecek ve bu bayrağın altında tek vücut halinde birleşip tüm ayrılıklarımızı bir yana bırakacak ve ulusal kurtuluşa kavuşup anavatan Yunanistan ile birleşmek için her türlü özveride bulunup her vasıtaya başvuracağız. Misolongi ve Arkadi katliamları karşısında büyük ve başarılı kahramanlıklar göstermiş bir ırkın çocukları olarak bizi zaferin başarı zirvelerine ulaştıracak olan yolumuzda duraklamayalım." George Hill, *A History of Cyprus*, C.4, Cambridge, Cambridge University Press, 1952, s.546.

33 Milonas'ın valiye gönderdiği mektup şunları içeriyordu; "Bir meclis üyesi olarak, Kral George'a sadakat andı içtim. Bir din adamı ve ulusal bir lider olarak, bugün, Kral George'un zorunlu olarak tebası bulunan Kıbrıslılar'a, çiğnenen insan haklarımızın dikte ettiği itaatsizliği ve boyun eğmemeyi tavsiye etmeyi zorunlu saymaktayım. Bundan böyle, her yere giderek vatandaşlarımıza, gayrimeşru otoritenin yasal olmayan kanunlarına karşı yasa dışı bir direniş göstermeleri için çağrı yapmak görevim olacaktır. Kıbrıs'ın anavatan Yunanistan'a ilhakını ilan ediyoruz ve bu kararın erken zamanda uygulanabilmesi için insanın yapabileceği her şeyi yapacağımızı, Tanrının ve adaletin de kaba kuvvete karşı bu hakkı mücadelede bizi destekleyeceğine güvenerek ilan ediyoruz." Gazioğlu (II), a.g.e., s.257.

34 [Cmd 4045 (1932), paragraf 10] Gazioğlu (II), a.g.e., s.s.256, 271.

35 Debeş, a.g.e., s.107.

36 Gazioğlu (II), a.g.e., s.257.

37 Storrs'un Sömürgeler Bakanına gönderdiği 20 Şubat 1931 tarihli raporun 4 nolu eki.; Gazioğlu (II), a.g.e., 257; Hill, a.g.e., s.547 ve aynı sayfada 1 Nolu dipnot.

38 Debeş, a.g.e., s.107.

Örgütü'nün sekreteri Ahilleas Emilyanidis'e bildirdi. "Çok büyük ve coşkulu kalabalığa karşı yapılan konuşmalarda, kasaba halkının bugüne kadar rastlanılmayan bir coşku ve övgü ile karşılık verdiği" gibi abartıları içeren bu telgraf haberinin Lefkoşa'da Rum toplumu arasında hızla yayılması üzerine, istifa etmek için zamanın henüz erken olduğunu düşünen Yasama Meclisi'nin diğer sekiz Rum üyesi, kilise ve aşırı milliyetçi Rum örgütlerinin de desteklediği bu hareket karşısında zor duruma düşerek meclis üyeliğinden istifa etmek zorunda kaldılar.

Sekreter Emilyanidis, 21 Ekim 1931 günü, Lanitis'ten gelen telgrafi çoğaltarak kulüplere dağıttı. Halkın Ticaret Kulübü binasının önünde toplanması için yapılan çağrı sonucunda üçbin kişiden fazla Rum, binanın önünde toplandı. Bu arada Yasama Meclisi'nden istifa eden Rum üyelerden birkaçı burada yaptıkları konuşmalarda, valinin ertesi günü tatil maksadıyla adadan ayrılıp İngiltere'ye gideceğini söyleyince, kalabalıktan "Vali Konağına,Vali Konağına" sesleri yükselmeye başladı. Lefkoşa'da Phaneromeni kilisesinin başpapazı olan Dionisos Kikkotis de, elindeki Yunan bayrağını sallayarak ihtilal ilan etti. Kalabalık halk topluluğu, kendilerine önderlik eden papazlar ve gençlerin peşine takılarak yürüyüşe geçti ve Vali Konağının önüne geldi³⁹.

Vali Storrs, anılarında gözüdünmüş kalabalığın Vali Konağı önündeki durumlarını şu sözlerle ifade ediyor: "Akşam yemeği için giyinirken Maltalı stenografer bana karışık bir kalabalığın hükümet konağına doğru yaklaştığını bildirdi. Derhal Koloni Müsteşar Vekiline ve Lefkoşa Komiserine telefon edip, on dakika içinde yanımda olmalarını sağladım.... Bu arada giderek artan birkaç bin kişi Hükümet Konağı önünde birikmiş vaziyette idi. Bahçe kapısı falan yoktu. Limasol toplantısı ve telgraftan haberimiz olmadığı için karışıklığın sebebini bilmiyorduk. Bu arada güneş batmış ve akşam olmuştu.... Polis komutanının bir anda toplayabildiği sekiz atlı ve oniki coplu yaya polis⁴⁰, atların ürkmesiyle halkı coşkuya getirmiş, taş ve deynek hücumuna uğramışlardı. Liderler, halkı yararak konağın balkonuna yavaşmış, polisle karşı karşıya idiler. Sürekli alkış, bağırışma ve Enosis sesleri yükseliyordu."⁴¹

Lefkoşa kaymakamı (komiser), polis komutanı ve Sömürge Müsteşarı göstericilerin liderleriyle konuşarak, ortalığı yatıştırmaya çalıştılar ve sakin olurlarsa valinin kendileriyle görüşebileceğini bildirdiler. Ancak bu bildirimler, kalabalığın gürültüsü arasında kayboldu. Hatta Meclis üyeliğinden istifa eden üyelerden Feodotu, "Vali bizi görmeyi reddediyor" diye bağırarak kalabalığı galeyana getirdi. Bunun üzerine konağın camları taşlandı ve birkaç gösterici binanın üstüne tırmanarak Konağın damına Yunan bayrağını çekti. Gelişen olaylar karşısında polis merkezinden takviye olarak istenilen önce 40 kişilik, ardından 22 kişilik polis gücü de yetersiz kaldı. Konağın ön kapısı ve pencerelerini kıran göstericiler içeriye girdiler. Can ve mal güvenliği kalmadığını gören polis müfettişi ateş açmak için Lefkoşa Kaymakamı'ndan izin istedi. Ancak, kalabalığın önünde öğrenciler olduğu gerekçesiyle, bu izin verilmedi. Hareketlerine polisten yeterli tepki görmeyen göstericiler, bundan cesaret alarak Sömürge Müsteşar Vekili'nin aracı ile takviye

39 Kypros Tofallis, *A History of Cyprus*, London, 2002, s.s.93-97; Gazioğlu (II), *a.g.e.*, s.258.

40 1931 yılında adadaki polis gücü 762 kişiydi. Bunların yarıya yakını Türk, diğerleri Rum'du. Ayrıca: 4 İngiliz, 8 Türk ve 10 Rum'dan oluşan 18 polis subayı, 8'i Türk, 6'sı Rum 14 Başçavuş, 10 Rum ve 10 Türk çavuş ve 10 Türk, 23 Rum onbaşı görev yapıyordu: Gazioğlu (II), *a.g.e.*, s.271.

41 Debeş, *a.g.e.*, s.109.

polis gücünün dört aracından üçünü yaktılar. Ardından Vali Konağı'nun kırılan pencerelerinden içeriye ucu tutuşturulmuş odun çubukları atmaya başladılar. Taş atmaya da devam ederek polislerin bina dışına çıkmasını engellediler. Konağın ateşe verileceği yadsınamaz bir hal alınca, Lefkoşa Kaymakamı ateş emrini verdi. Önce boru çalınarak gösteri yasası (İsyân yasası) Rumca okundu ve ateş açılacağı uyarısı yapıldı. Boru uyarısını duyan göstericiler, biraz geri çekildiler. Ancak, ateş açılmayınca tekrar binaya yaklaşp, yanan odun parçalarını binanın içine atmaya başladılar. Bunun üzerine tekrar boru çalındı ve 12 polis, kalabalığın bacak kısımlarını hedef alarak ateş açtı. Kalabalık paniğe kapılarak kaçmaya, polis de takibe başladı. Açılan ateş sonucu yedi gösterici yaralandı, bunlardan biri hayatını kaybetti. Bu arada konakta perdelerin yanmasıyla başlayan yangın, bütün binayı sardı ve ahşap bina birkaç dakika içinde kül oldu. Vali Storrs ve memurlarının sağ olarak kurtulduğu yangın, saat 23.00'de binanın tamamen yanmasıyla sona erdi. Ancak, Lefkoşa'nın Rum kesiminde gösteriler sabaha kadar devam etti⁴².

Göstericilerin elinden canını zor kurtaran Vali Storrs, ilk önlem olarak Mısır'daki İngiliz askeri komutanından uçakla acil takviye kuvvet, Akdeniz'deki İngiliz donanması komutanı'ndan da uçak gemisi veya kruvazör gönderilmesi talebinde bulundu. Ayrıca, İngiliz Sömürgeler Bakanı'na da telgraf çekerek gelişen durum hakkında bilgi verdi. Ada'daki önlemler kapsamında da, Telgraf Dairesi'nin dışarıya gönderdiği tüm telgraflara sansür maksadıyla alıkonulması, gün batımından gün doğumuna kadar halkın sokağa çıkmaması, beş kişiden fazla kimsenin bir araya gelmemesi, ateşli silah bulundurulmaması ve taşınmaması talimatı verildi. Kıbrıs'taki yaşamın artık eskisi gibi olmayacağını önemli bir işareti olarak da Yasama Meclisi ve okullar kapatıldı ve normal iş hayatı geçici olarak durduruldu⁴³.

Alınan tüm önlemlere karşın Rumlar, Kıbrıs'ın birçok yerinde taşkınlıklara, kalkışma, kırma-dökme ve yakma eylemlerine devam ettiler. 22 Ekim günü Larnaka, Magosa ve Limasol'da taşkınlıklar yapıldı. Limasol'da Kitium Piskoposu'nun halkı kışkırtıcı konuşmasının ardından bir grup, İngiliz askerlerine gıda malzemesi yükleyen araçları engellemeye çalıştı. Bu gelişmeyi Vali'ye bildiren telgrafı çekererek bisikletiyle evine dönmekte olan İngiliz Kaza Komiseri'nin (Kaymakam) peşine takılan kalabalık bir grup, 'Enosis' sloganları atarak binaya saldırdılar. Eşi, 12 yaşındaki kızı ve iki hizmetçisi ile birlikte çaresiz kalan komiser, kalabalığa seslenerek onları yatıştırmak istedi. Ancak binayı taşıyan, pencereleri kıran, elektrik tellerini kesen gözü dönmüş kalabalık, benzin dökerek evin arka kapısını ateşe verdi. Binadaki yangın büyümeye başlayınca Komiser, ön kapıdan ailesiyle birlikte sahile koşarak, bir sandalla bölgeden uzaklaştı. Bina tamamen yandı. Yangın yerine gelmekte olan bir polis aracı da yolda göstericiler tarafından yakıldı. Aynı gün Lefkoşa'da da kilise çanları çalınarak toplanan altı bin kişi, resmi binaları taşıladı.

Vali Storrs'un talep ettiği takviye kuvvetler⁴⁴, 23-26 Ekim tarihlerinde Ada'ya

42 Debeş, a.g.e., s.110; Gazioğlu (II), a.g.e., s.259-260; Öztoprak. a.g.m., s.318.

43 Gazioğlu (II), a.g.e., s.260.

44 Gazioğlu (II), a.g.e., s.261; Vali Storrs, olaylar ve alınan önlemlerle ilgili olarak anılarında şunları anlatıyor: "Gerek olayların cereyan ettiği, gerekse onu takip eden günlerde Koloniler Bakanlığının tam desteğini görmüştüm. Bakanlık bana bu durumlarda alınmış direktifler göndermeyi uygun görmemiş, yaptığım önerilerin büyük çoğunluğu ve genel politikamı onaylamıştı. Kyrou'nun Diplomatik görevi bitirilip, derhal Ada'dan atılmış, Kıbrıs veya herhangi bir kraliyet yer ve kolonisine resmi giriş hakkım süresiz ve tamamıyla kaybetmişti. Yasama Meclisi feshedilmiş ve elli mil ötede beşbin ayak yükseklikteki Trodos

geldi. London adlı savaş gemisi Larnaka'ya, Colombo savaş gemisi Magosa'ya, Shropshire savaş gemisi de Limasol'a demirledi. London'daki askerlerden 200'ü Limasol'a, 100'ü de Larnaka'ya takviye olarak gönderildi. Bunlarla beraber Ada'ya gönderilen üç destroyerle birlikte Ada'nın tüm limanları kontrol altına alınmış oldu.

Savaş gemileri ve takviye kuvvetlerin gelmesine karşın, olaylar 24 Ekim'de Baf, Lefkoşa ve Larnaka'da değişik şekillerde devam etti. Olayların elebaşlarını tutuklamadan eylemlerin sona ermeyeceğini anlayan Vali Storss, İngiltere'nin de onayını alarak tutuklama eylemini başlattı: "*Kitium piskoposu ve diğer elebaşlar serbest kaldığı sürece daha kötü olayların çıkması mümkündür. Suçluluklarında hiç şüphe yoktu, ancak bunu ispatlayacak yasal delil bulmak da oldukça güç olabilirdi. Tutuklandıkları takdirde taraftarları hapisaneyi basmakla tehdit ediyorlardı ki bu da muhakkak kanlı çatışma demektir. Neticede bunları savunma kanunuyla adadan sürmeyi kararlaştırdım. Hedefleri tespit edilinceye kadar tümü bir savaş gemisinde kalacaklardı.... Hiç şüphesiz gece, ertesi gün yapacakları haince planları düşünerek uyumuşlardı. Bu arada ordu ve polis çok dikkatli bir plan hazırlamıştı. Küçük gruplar halinde polis ve askerler piskopos ve diğer politikacıların evlerini çevreleyip sabaha karşı teker teker hepsini tutuklatıp, Limasol ve Larnaka limanlarında demirli London ve Shropshire gemilerine götürmüşlerdi.... Kitium piskoposu, Shropshire zırhlısında bazı subayların acıma duygularını kabartmıştı. Papazlık başlığının içinde piskoposluk mücevherlerini gizlemiş, bunlar ortaya çıkınca da biçare papaz bir viski soda istemişti.*"⁴⁵ Valinin anılarında bu şekilde anlattığı tutuklamaların duyulması üzerine, özellikle Kitium piskoposu'nun tutuklandığı ve Shropshire zırhlısında tutulduğu Limasol'da ve Lefkoşa'da, piskoposluk binalarında toplanan halk, gösteriler yaptı ve polisle çatıştı. Her iki olayda da birer gösterici öldü.

24 Ekim günü Girne Piskoposu'nun Lefkoşa'ya gitmek istemesi yeni olaylara ortam yarattı. Bunun kıskırtıcı bir olay olabileceği gerekçesiyle resmi makamların izin vermemesine rağmen Lefkoşa'ya giden ve şehre girişine güvenlik güçleri tarafından izin verilmeyen piskopos, Girne'ye döner dönmez kilise'deki ayinde halkı kıskırtıcı bir konuşma yaptı; "*Lefkoşa'ya gittim, ama şehre girişim süngülerle engellendi. Burası bir Rum ülkesidir ve Yunanistan'a verilmelidir. İngilizler despot ve kötü insanlardır. Ben şimdi Yunan bayrağını olması gereken yere çekeceğim.*"⁴⁶ diyerek, kendisini takip eden kalabalıkla birlikte hükümet binalarının olduğu yere geldi. Direğe çekili bulunan İngiliz bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağını çekti. İngiliz bayrağı da göstericiler tarafından parçalandı. Olay yerine gelen Girne Komiseri, halkı sakinleştirici bir konuşma yaparak dağılmalarını istedi ve Yunan bayrağını indirerek tekrar İngiliz bayrağını direğe çekti. Girne'deki olaylar gün boyu ve gece, çevre köylerden gelen Rumlar'ın da katılımıyla devam etti. Buradaki olaylarda da polisle çatışma sırasında bir gösterici öldü. Bu olaylara neden olan Girne piskoposu ve iki elebaşı, diğer altı kişi gibi sürülmek üzere tutuklandı ve savaş gemilerine gönderildi⁴⁷.

dağlarında kamplı yüz asker ve üç subay derhal merkeze çağırılmıştı. Askeri ve hava desteği için başvuruda bulunup, iç güvenlik kurallarını uygulamaya başladım. İlk üç gün durum oldukça kritikti. Genç liderler ve elebaşlar zalimce davranıyor, Lefkoşa'yla adeta rekabet ediyorlardı. Limasol'da isyancılar, Komiser, karısı, oniki yaşındaki kızları ve iki hizmetkarlarının içerde olduklarını bildikleri halde evlerini işgal etmiş ve petrole ateşe vermişlerdi. Kraliyet donanmasının London ve Shropshire gemileri ve üç destroyer vardıkları zaman limanları emniyete almışlardı. Uçakla gelen bir başka taburla da askeri komutan artık başka yardım önerilerini geri çevirmek zorunda kalıyordu.": Debeş., a.g.e., s.111.

45 Sir Ronald Storss, *Orientalism*, London, 1937, s.598; Debeş. a.g.e., s.s.111-112.

46 Gazioğlu (II), a.g.e., s.263.

47 Storss, tutuklamalarla ilgili olarak şunları anlatıyor; "*Haklı olarak elliiki yıllık toleranslı yönetimim-*

24 ve 25 Ekim günlerinde olayların yoğun olduğu yer Mağusa'ydı. 24 Ekim'de sekiz bin kişinin katıldığı bir mitingde, halkı kışkırtıcı bir konuşma yapan kişi, yine bir din adamı, bölge başpapazı Arhimandrit oldu. 25 Ekim'de Colombo Kruvazörü, Mağusa limanına demirledi ve karaya takviye asker çıkardı. Akşama doğru göstericiler tarafından Maraş polis karakolu basıldı ve tahrip edildi. Buradaki gösterilerde de bir gösterici Rum öldü.

29 Ekim tarihine kadar birçok köyde bu tarz gösteri ve sabotaj eylemleri devam etti. Ortadoğu'daki İngiliz Ordu Karargahı'ndan Ada'ya gönderilen birkaç savaş uçağı, isyan hareketlerine karışan köyler üzerinde uyarı uçuşu yaptı. Ekim sonuna kadar hükümet, durumu tamamiyle kontrol altına aldı.

Bununla birlikte, 29 Ekim'de Selanik'teki İngiliz Konsoloslugu önünde, birkaç yüz Yunanlı'nun Kıbrıslı Rumlar'ı destekleyen gösteriler yaptıklarını, Türkiye'nin Selanik Konsoloslugu'nun bilgisine dayanarak, Dışişleri Bakanlığının Başbakanlığa yazdığı, aşağıda sunulan 9 Kasım 1931 tarihli yazıdan öğreniyoruz;

"Ankara ... II/ ... 1931 Hulusa Kıbrıs hadısatı münasebetile Selanik İngiliz konsoloshanesi önünde yapılan nümayiş hakkında

Yüksek Başvekalete

29/10/1931 günü, öyle üstü, milli firkaya mensup birkaç yüz kişinin Selanik İngiliz Konsoloshanesi önüne iki defa gelerek Kıbrıs Rumları lehine numayişte bulunduğu, mahiyeti meseleyi bilmeyen İngiliz Konsolosu'nun balkona çıktığı lakin derhal içeriye kaçtığı, numayişçilerin ise her iki defasında da polis ve jandarma kuvvetleri marifetile dağıtılmış olduğu mahalli mezkur Konsolosluğumuzdan bildirilmiştir. Arz olunur efendim Hazretleri.

*Hariciye Vekili N."*⁴⁸

İsyan Sonrası Tedbirler ve Tepkiler

Vali Storrs'a göre o dönemde Kıbrıs'taki toplam köy sayısı 670 idi. Bunların 72'si tamamıyla Türk'tü. Tamamıyla Rum ve Türk-Rum karışımı olan toplam 598 köyden 389'u olaylara hiçbir şekilde karışmamışlardı. Yaklaşık yetmiş köyde resmi bina ve tesise zarar vermişlerdi⁴⁹. Dolayısıyla Lefkoşa, Limasol, Larnaka, Mağusa, Girne ve Baf gibi kasabalarla birlikte 209 köy, bu isyan hareketine fiilen katılmıştı. Yine Storss'a göre, olaylar sırasında güvenlik kuvvetlerinin açtığı ateş sonucu, isyancılardan altı kişi öldü, otuz kişi yaralandı, polisin de yaralı sayısı otuzsekiz idi⁵⁰.

İngiliz Sömürgeler Bakanının 30 Ekim'de Valiye gönderdiği telgraftaki, *"Şimdi ve ileride herhangi bir kargaşaya olanak tanınmayacağını göstermek için, ayaklanmaya önyak olanlara karşı alacağınız tüm önlemleri tam olarak desteklemekteyim. Yürürlükteki anayasanın sağladığı hürriyetler, sadakati olmayan politikacılar tarafından kötüye kullanılmıştır. Bu nedenle, Majeste Kraliçe Hükümeti, seninle işbirliği içinde, Ada'nun*

izden sonra benim bu tutuklama işine cesaret edemeyeceğim ve taftarların taşkınlıklarından çekineceğime inanılıyordu. Bu ani karar şoku dizginleri ele alıp, kritik bir zamanda kararlar verebilmemi sağladı. Düzenin bir an önce sağlanması gerekiyordu. Ancak bunun için uygulanan tutuklanmalar, mahkemeler ve hapisler, sokağa çıkma yasakları ve sansürler tabiiyle oldukça nahoş olaylardı.": Debeş. a.g.e., s.113.

48 BCA 030.10.254.712.44.

49 Debeş., a.g.e., s.115.

50 A.g.e., s.113; Gazioğlu'nun kitabında ölü sayısının on olduğu, Yaralı 38 polisten 15'nin Rum, 23'ünün Türk olduğu belirtilmektedir. Gazioğlu (II), a.g.e., s.266.

anayasal geleceğini tekrar gözden geçirmek zorundadır.”⁵¹ ifadeleri, Kıbrıs’taki sosyal ve siyasi yaşamın artık eskisi gibi olmayacağını habercisidir.

Öncelikle, isyanın elebaşları olarak tutuklanan ve İngiliz zırhlılarında tutulan 10 kişi, yaşam boyu sürgün cezası çekmek üzere, 3 Kasım tarihinde İngiltere ve Cibraltar’a gönderildiler. Verilen cezanın kararı, hükümet bildirisini yerel basında yayımlandı⁵². Ayrıca, ikibin kişi ayaklanma sırasında işledikleri suçlardan dolayı mahkemeye çıkarılarak cezalandırıldılar.

Bu arada, Ada’ya geldiği günden itibaren kışkırtıcı faaliyetlerde bulunan ve açık şekilde Enosis amacı için çalışan Yunan Konsolosu Aleksis Kyrou, bir daha İngiliz İmparatorluğu’nun hiçbir yerinde görev yapmasına olanak tanınmaması koşuluyla ‘istenmeyen adam’ (*persona non grata*) ilan edildi ve Yunan hükümetince geri çekildi⁵³.

Ardından, “13 Kasım’da yürürlüğe giren ve Yasama Meclisi’nin kaldırılarak⁵⁴, yasa koymayla ilgili tüm yetkilerin valiye verildiğini” belirten Kraliyet Konseyi Kararı (Order in Council)⁵⁵ yayınlandı. Bu kararın yayınlanması ve kararın Türkçeye tercüme edilmiş durumunun bilgisi, Kıbrıs Türk Konsolosluğu’nun yazısına dayanılarak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığınca, Başbakanlığa şu şekilde bildirildi;

“Kıbrıs isyanı hakkında Yüksek Başvekalete

22.11.1931 tarih ve 23153/688 numaralı tezkereye zeyildir:

Kıbrıs Meclisi kavanininin 13/11/1931 tarihinde lağvolunduğu ve hükümet tarafından neşrolunan evamir mukarreratın yeni bir nizamname ile tevhit edildiği Kıbrıs Konsolosluğumuzdan isar olunmaktadır.

Bu hususta hükümetin resmi gazetesi olan *The Cyprus Gazette*’in fevkalade nüshasında intisar eden fermanın bir sureti mutercemesi ile ahiren neşrolunan Nizamnamenin türkçe bir nüshası merbuten Yüksek makamlarına arz ve takdim kılınmıştır efendim.

51 Gazioğlu (II), a.g.e., s.265.

52 “Sürgüne gönderilen on kişinin kimlikleri; 1. Nikodemus Milanos (Kitium Piskoposu), 2. George Hacıpvavlu (İstifa eden Yasama Meclisi Üyesi), 3. Dionisos Kikkotis (Ulusal Radikalistler Birliği Üyesi), 4. Teofanis Çangarides, 5. Tefanis Feodotu (İstifa eden Yasama Meclisi Üyesi), 6. Teodoros Kolokassides (Gazeteci), 7. Makarios Miriantheus (Girne Piskoposu), 8. Valitiotis (Komünist Partisi Lideri), 9. Savvas Loizides, 10. Kostas Skeleas.” Gazioğlu (II), a.g.e., s.266.

53 Babası Kıbrıslı bir Rum olan konsolos Kyrou, daha sonraki yıllarda bir Yunan diplomatı olarak görevine devam etmiş, 1950’lerde Yunanistan’ın BM Başdelegeliğini yapmıştır. Gazioğlu (II), a.g.e., s.s.266-271; Aleksis Kyrou, 21 Eylül 1953 yılı gününde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 439’uncu oturumunda; Grek başdelegesi olarak Kıbrıs’ı söz konusu etmiş ve “Kıbrıs halkının Rum çoğunluğunun, Kıbrıs’ın Gırekistan’a birleşmesini istediğini” belirtmiş, “bu meseleyi kendi deyişi ile ‘dost ve müttelik’ İngiliz hükümetiyle görüşerek halletme kararında olduğunu, bu yönde bir sonuç alınmazsa, mahkemeye (Birleşmiş Milletler’e) başvurabileceklerini” söylemiştir: Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, C.1, Lefkoşa, 1973, s.50.

54 Kaldırılan Yasama Meclisi yerine, 1933 yılında, valinin tavsiyelerini dinleyip dinlememekte serbest olduğu Danışma Meclisi kuruldu. İcraat Meclisi üyeleri ile her yıl cemaat arasından, fakat hükümet tarafından seçilen üyeler tarafından oluşturuluyordu. Önce 5 kişi olan meclisin üyelerininin 4’ü Rum, biri Türk’tü. Daha sonra, memur olmayan halktan seçilen üye sayısı bir artırılarak altıya yükseltildi: Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I, Statü ve Anayasa Meselesi*, İstanbul, 1960, s.s.63-64.

55 Kıbrıs Türk Konsolosluğu’nca 13 Kasım olarak bildirilen Yasama Meclisinin kaldırılma tarihi, Şükrü Gürel’in kitabında 9 Kasım 1931 olarak belirtilmektedir: Gürel, a.g.e., s.142, dip not 214.

Hariciye Vekili

13 Teşrinisani 1931 tarihli ve 2176 numaralı Kıbrıs Ceridei Resmîyesi nüshai fevkaladesinin tercümesidir.

Zati Hz.Kralı tarafından istar edilen fermanların tasdike iktiran edip bunlar mucibince Meclisi Kavaninin ilga ve kanun yapmak selahiyetinin Valiye bahşedildiğinin berayi malumatı umumiye ilanını Zati Hz. Vilayetpenahı emreyler.

Bu Fermanlar tedbiri acile olarak telakki edilmelidir. Kıbrıs müstakbel kanunu esası meselesinin hepsinin bundan sonra tahdi teemmüle alınması icap edecektir. Fermanlar, usulu vehile temhir edildikten sonra mevkii meriyete vaz'edileceklerdir."⁵⁶

Vali Sir Ronald Storrs, Kraliyet Konseyi Kararı'nın kendisine verdiği geniş yetkilere dayanarak, 1 Aralık 1931 tarihinde üç yasa çıkardı. Bunların ilki, "bayrak" yasasıydı. Buna göre konsolosluklar dışında yabancı bayrakların izinsiz kullanımı ve sergilenmesi yasaklandı. İkincisi, "kilise ve çanları" yasasıydı ki, kilise çanlarının topluma heyecan getirmesi amacıyla kullanılmasına izin vermiyordu. Bir diğer yasa ise, "köy yöneticileri" yasasıydı. Bu yasa ile köy yöneticilerinin (muhtarlarının) atama yetkisi valiye verildi. Böylece Türk döneminin uyguladığı "millet" sistemine dayalı özerklik ortadan kaldırıldı ve muhtarların köy halkı tarafından seçilmesi yöntemi son buldu.⁵⁷ Storrs'un adı geçen üç yasayla ilgili yorumu; "...Olaylar kanıtlanmıştı ki, pek çok köy muhtarı köyde kanun ve asayişin işleyişine, kayıt ve vergi toplanmasının karışmasına izin vermiş, görevlerine ihanet etmişlerdi. Aynı şekilde Yunan bayrağı, asayişin bozulmasına sebep olmuş, kilise çanları ise düzensiz başıbozukları şiddete davet etme işareti olmuştu. Neticede gerekli kanunlar geçirilmiş, muhtarların bundan böyle seçimle değil, hükümet atamasıyla işbaşına gelmeleri sağlanmıştı. Aynı suretle, hükümet lisansı olmadan Yunan bayrağı sergilemek ve kaza komiserinin izni olmadan kilise çanlarını çalmak yasak edilmişti..... Kilise ve çanları kanunu, çanların kalabalık toplamak için çalınmasını men ediyordu. Yoksa bunların normal gayeleri olan okul çacuklarını toplamak, zamanı bildirmek için çalınmasına izin vardı. Fakat altı kasabadan beşinde ve köylerin yüzde yirmisinde çanlar bir süre hiç çalmadı. Bu sessizliğe Kıbrıs sempatizanları (ve hatta bu yasayı çıkartanların bazıları dahi) 'tarihi bir açıdan' bakıyor ve 'Hristiyan rayanın Müslüman fatihlere baş eğmesi' gibi yorumluyor olmuştu. Gerçek şuydu ki, başpiskopos tüm köylere haberciler gönderip kilise çanlarının çalınmasını yasakladığını bildirmişti. Bundan umulan gaye Kıbrıslılar'ı etkilemekten ziyade, Ortodoks ülkelerinde ve belki de Londra'da kilisenin baskı altında tutulduğu izlenimini uyandırma ümidi idi."⁵⁸ şeklindeydi.

21 Aralık'ta çıkarılan "Tazminat Vergisi Yasası", olaylar sırasında oluşan zararın bunu yapanlarca ödenmesini veya aynen yerine getirilmesini, bir başka ifadeyle zarar görmüş mal ve mülkün suçlu köy ve kasabalardan karşılanmasını amaçlıyordu. Bu yasaya uygun olarak sorumluların ödemesi için saptanan zarar miktarı, 34.315 sterlin olarak belirlendi. En büyük para cezası, Lefkoşa Belediyesine kesilmiş ve 20.000 sterlin ödemesi emredilmişti⁵⁹.

İngiliz yönetimince alınan diğer tedbirler şunlardı; Siyasi partiler dağıtıldı, her türlü yürüyüş, toplantı ve siyaset yasak edildi. Basına sansür koyuldu. Türk ve

56 BCA 030.10.234.577.15.

57 Öztoprak, a.g.m., s.s.329-330; Gazioğlu (II), a.g.e., s.266.

58 Debeş, a.g.e., s.s.119-120.

59 Gazioğlu (II), a.g.e., s.266. ; Öztoprak, a.g.m., s.330.; Debeş, a.g.e., s.119.

Yunan tarihinin okullarda okutulmasına son verildi⁶⁰. Milli kahramanların resimlerinin duvarlara asılması ve bulundurulması yasaklandı⁶¹.

Storrs'un anlarındaki açıklamalarla, çıkarılan yasaların ve alınan önlemlerin hedef kitlesinin, İngiliz yönetimine başkaldıran, adada günlerce anarşi ve terör ortamı yaratan ve hükümet binalarını yakıp yıkan Rum toplumu olduğu düşüncesi yaratılsa da⁶² uygulamada, isyanla hiçbir ilgisi olmayan ve İngiliz yönetimine bağlılık içerisinde yaşayan Türk toplumu'na da haksız şekilde aynen uygulamaya koyulduğu, baskı altına alındığı ve bu tarihe kadar elde ettiği kazanımlarının birçoğunu kaybettiği, Anavatanından da yeterli ilgiyi görmediği için lidersiz kaldığı ve zaman zaman umutsuzluğa düştüğü⁶³ yadsınamaz bir gerçektir.

1931 Rum ayaklanmasının Basın'a yansımaları koyu bir sansür şeklinde oldu. Artık Ada'da basın özgür değildi. Yeni bir gazetenin yayınlanabilmesi için, yayına başlamadan önce bir 'Teminat Akçası'nın yatırılması zorunluluğu getirildi. Söz konusu teminat yatırılmadan yayına başlayan gazetenin yayını derhal durdurulacak ve adli işlem yapılacaktı. Gazetelere bir yıllık çalışmalarını idari makamlara bir rapor şeklinde bildirme, hükümetin yayınladığı her tebliği kesinlikle ve ücretsiz olarak yayınlama zorunluluğu getirildi. Bir suç olasılığı karşısında zincirleme sorumluluk sistemi oluşturuldu. Buna göre, gazete sahibinden, sorumlu müdürden, gazeteyi basan teknisyenden, gazete dağıtıcısına kadar çeşitli sorumluluk ve cezalar getirildi. Yayınları ile halkı korkuya düşüren, tahrik edici ve yanlış haberler yayımlayan gazetelerin kapatılması için hükümete yetki verildi. Basına getirilen bu kısıtlamalar nedeniyle, Kıbrıs'ta özellikle Türk basınında uzun bir sessizlik dönemine girildi. İsyan hareketinden sonra çıkarılan 26/1934 sayılı basın yasası adeta bir sömürge yasası şeklindeydi ve artık Kıbrıs'ta gazete çıkarmak veya kapatmak Sömürge Müsteşarı'nın yetkisine bırakılmıştı. Bu baskıcı yasalara direnemeyen birçok gazete kapanmak zorunda kaldı. Basındaki sessizlik süreci, 1942 yılında Dr. Fazıl Küçük'ün "Halkın Sesi" Gazetesini çıkarmasına⁶⁴, sansür ise, II. Dünya Savaşı sonunda, 1947 yılında yeni basın yasası çıkarılana kadar devam etti⁶⁵.

1931 sonrası baskı döneminin en etkili olduğu alanlardan birisi de hiç şüphesiz eğitim alanıydı. Özellikle Türk Toplumunu bu konuda büyük sıkıntılarla

60 Gazioğlu (I), a.g.e., s.37.

61 Gürel, a.g.e., s.147; Hill, a.g.e., s.s.546-552.

62 Kıbrıs Türk Konsoloslğunun Türkiye'ye gönderdiği raporda, "...Hükümet tarafından neşrolunan 5/11/1931 tarihli beyannamede isyandan mütevellit zarar ve ziyanın tazmini için memurlar müstesna olmak üzere, Rumlardan cizye tarhedileceği ve tarzi tahsilin de bilahare yapılacak bir kanun ile tevzi ve tayin kılınacağı ilan edilmiştir." İfadelerinden de anlaşılacağı gibi, Türk toplumu, isyan sonrası kendilerine bir zarar gelmeyeceği düşüncesini taşımaktadırlar: BCA 030.10.234.577.11.

63 Türk toplumunun düştüğü umutsuzluğu, 19 Ağustos 1933 tarihli Masum Millet Gazetesinde Con Rıfat şöyle anlatıyor: "İçtimai dertlerimizi senelerden beri devamlı neşredip çareler tahrir eylediğimizi Türkiye matbuatı bildiği halde alaka göstermemeleri bizleri çok mahzun ediyor ve şikayet etmek artık hakkımız oluyor.... Rum vatan kardaşlarımızın mesail-i milliyetlerinde bütün Yunanistan, Mısır ve hatta Amerika matbuatı alakadar oluyorlar... Vaziyetimiz acı ve vahimdir, tedrici eriyoruz... Korkarız ki pek yakında kendilerine maddeten bar olmağa ve rahatsız etmeye mecbur olacağız.": Harid Fedai, Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay.,İstanbul, 1986, s.s.175-177.

64 İsmail Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", İrfan Kaya Güler, Ertan Efeğil, Avrupa Birliği Kışkırmada Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını), Ankara, 2001, s.13.

65 "Hakikat Gazetesi baskılara karşı koyamadı, kapandı. Masum Millet Gazetesi iki kez kapatıldı. Sorumlusu Mehmet Rıfat (Jon Rıfat) hapsedildi. Haber, Ses, Vakit Gazeteleri bu baskı döneminin derin izlerini taşıdı.": Ünlü, a.g.e., s.s.79-80.

karşı karşıya geldi. Kıbrıs Davasında, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı sıfatıyla büyük hizmetler ve savaşımalar vermiş bulunan Faiz Kaymak, bu konuda özetle şunları ifade ediyor: “İngilizler Ada’yı ‘illiberal’ yasalarla yönetmeye başladı. Okullar için de sıkı denetim uygulayarak ‘kitapsız eğitim’ kuralı yarattı. Milli marş söylenmesini yasaklayarak, öğrencilere İngiliz Kral Marşını söyletmeyi buyurdu. Okullara milli bayrak çekilmesini önleyerek, İngiliz bayrağını çekti. Büyüklerin resimlerini duvarlardan indirtti. Daha nice sıkı denetimle ‘milli duyguları öldürtmek’ politikasına alabildiğine girişti. Ne var ki, bu sıkı denetim, Rumlar’dan çok, Türkler’e uygulandı. Hükümete her dönem ‘sada- kat’ göstermiş bulunan zayıf Türk toplumunu, kabile reisleri gibisine yönetilen bir zümre durumuna getirdi... Türk Lisesinin adını ‘İslam Lisesi’ olarak değiştirdi.”⁶⁶

1931 isyanını bahane eden İngiliz yönetimi, Türk maarif sisteminde köklü değişiklikler yaptı. Rum Tali Okulları, Rum halkı arasından Vali’nin tayin edeceği dokuz kişilik bir komisyon tarafından yönetildiği halde, Türk Tali Okulları, Türk Evkaf Murahhası ile Vali’nin tayin edeceği diğer iki kişiden oluşan üç kişilik bir komisyonun yönetimine bırakıldı⁶⁷. Bu yeni oluşum Türk Toplumunun ileri gelenleri tarafından protesto edildi. Avukat Fadıl Korkut, Birlik Gazetesinde yayınlanan makalesinde tepkisini, “Bu kanun bizi, okul idaresinde iktidarı olmayan bir cemaat menzilesine düşürmüştür oluyor. Acaba hükümet, üçyüz sene bir memleketi idare etmiş olan biz Türkler’i iki okul idare edemeyecek kadar aciz mi sanıyor?... Kıbrıs Türkleri, binlerce seneden beri Asya’nın ve hatta Avrupa ve Afrika’nın hiçbir yerinde medeniyet eserleri bırakmış olan tarihi bir milletin ve Ada’da üçyüz sene hüküm sürmüş ve bu müddet zarfında yabancı cemaatlerin okullarına hürriyet bahşeyenmiş olan dünkü hakimlerin torunlarıdır.”⁶⁸ sözleriyle dile getirdi.

Sömürge Yönetimi 1935 yılında yeni bir maarif kanunu çıkardı. Bu kanuna göre; Okul kitapları hükümet tarafından tespit edilecek, Maarif Encümen Üyeleri ile kaza komisyonlarının üyeleri hükümet tarafından tayin edilecek, maarif vergilerinin kontrolü tamamen hükümetin elinde olacak, Maarif Encümeni istişari bir organ haline sokulacak, bunlara ilaveten de maarif giderlerini karşılamak üzere Türkler’in arazi vergileri arttırılacaktı⁶⁹.

1933 yılına kadar Maarif Encümeni tarafından yapılmakta olan müfredatın tespiti yetkisi de, bu kanunla hükümete geçti. Bu yetkiye dayanarak Maarif İdaresi, ilkokullar için 1935-1936 öğretim yılında yeni bir müfredat hazırlayarak uygulamaya koydu. Bunun sonucunda Türkiye’den getirilen okul kitaplarının okutulması yasak edildi⁷⁰. Kıbrıs’ta sadece alfabe ile okuma kitabı hazırlanabildiğinden geri kalan dersler için “kitapsız öğretim”e gidildi. Bu uygulamanın amacı da, Anavatan’dan getirilen ders kitaplarının dahi okutulmasını yasaklayarak, Türk çocuklarının Türkiye Cumhuriyeti ve tarihini öğrenmelerini engellemektir⁷¹.

66 Faiz Kaymak, *Kıbrıs Türkleri’i Bu Duruma Nasıl Düştü?*, İstanbul, 1968, s.9.

67 M. Ali Galip Alçitepe, “İngiliz Sömürge Yönetimine Karşı Kıbrıs Türkleri’nin Milli Eğitim Alanında Verdikleri Mücadele Üzerine Bir Çalışma”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Gazimağusa, KKTC, 13-17 Kasım 2000 (yayıma haz.: İsmail Bozkurt), s.380.

68 Fadıl Korkut (Avukat), “Okullarımız”, *Birlik*, 21 Ocak 1987, KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi.

69 Ali Süha, “Kıbrıs’ta Türk Maarifi”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara, 1971, s.226.

70 Süha, *a.g.m.*, s.226.

71 Alçitepe, *a.g.m.*, s.382.

İngiliz yönetiminin 1931 sonrası aldığı önlemlerin ve kısıtlamaların, isyanı gerçekleştiren Rumlar gibi, Rumlar'ın tüm teşviklerine⁷² rağmen hiçbir olumsuzluğa karışmayan Türk toplumuna da uygulanması, kendi vatandaşlarınca bile hakkaniyete uygun bulunmadı. Bu konuda İngiliz yazar Nancy Crawshaw; *"Bu tarihten itibaren Türkler'le hükümet arasındaki ilişkiler, eski, geleneksel bir Türk ailesinden gelen atanmış bir memur⁷³ tarafından yönetilmeye başlandı. Bu tür kişiler, her ne kadar da çok saygın ve güvenilir idiyeler de bir bütün olarak toplumdan kopuktular ve Türkiye'de devrim hareketinin çağdaşlaşma (modernleşme) sürecine yabancıydılar. Bu nedenle, Atatürk'ün dini, sosyal ve hukuki reformları Kıbrıs'a geç ulaşmış ve Kıbrıs Türk Toplumunun genel ilerleyişi geri kalmıştı."*⁷⁴ şeklindeki yazısıyla, bu uygulamayı eleştirdi ve bu durumun, seçilmiş temsilcileri aracılığıyla Türklerin seslerini duyurmalarını engellediğini, bu haktan yoksun bıraktığını belirtti.

İsyana katılmayan, Enosis'e karşı olan ve genelde ilhak karşısında sömürge yönetimini tercih eden Türk toplumu, doğal olarak isyana katılanların cezalandırılmaları zorunluluğuna inanıyorlardı. Bununla ilgili olarak, 4 Kasım 1931 tarihinde, Hakikat Gazetesinde yayınlanan *"Şayan-ı Esef Vakalar"* başlıklı bir makalede şöyle denilmekteydi: *"Kıbrıs Rumları... nihayet taşkınlığı isyan derecesine vardırıdılar.... Hükümet tüm acil önlemleri almış ve asayiş bir dereceye kadar aide edilmiş ise de, yıllardan beri memleketi için için kemiren ve en nihayet buhranlı bir safhasına giren bu husursuzluğun artık kesin suretle tedavisi zamanının geldiğine inanıyoruz."*⁷⁵

Kıbrıs Türkleri, bununla birlikte, isyandaki tarafsızlıkları nedeniyle kendilerinin de ödüllendirileceklerini düşündüler. Kıbrıs Konsolosluğunun raporunda; *"Müslümanların sükunet ve bitarafılığı İngilizler'in nazarı dikkatinden kaçmamıştır. Bunun neticesi olarak öteden beri reddedilen umuru diniye ve harsiyelerine ait bazı metalplerinin isaf edileceği hükümet tarafından ihsas edilmektedir."*⁷⁶ ifadeleri bu düşünceleri açıklamaktadır. Oysa, İngiliz yönetimi bu isyanı fırsat bilerek, Kıbrıs Türk Toplumunu arasında gelişmekte olan Kemalist Türk Milliyetçiliğini de kontrol altına almayı hedefledi. İsyandan hemen önce, 1 Mayıs 1931'de Lefkoşa'da toplanan Milli Kongre⁷⁷, Kemalist ve sömürge karşıtı Türk milliyetçiliğinin gelişim ivmesi olmuştur.

72 Kıbrıs'taki isyan hareketi ile ilgili olarak Kıbrıs Türk Konsolosluğunun 26 Ekim ve 5 Kasım 1931 tarihlerindeki gönderdiği raporlara dayanılarak Dışleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan yazıda, İsyanın oluşumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Burada özellikle dikkati çeken bölüm ise, Türklerin Rumlarla birlikte hareket etmediklerini belirten ifadelerdir: *"İsyan esnasında müslüman ahali her yerde seyirci kalmış ve Rumların ellerinde Türk bayrakları olduğu halde (Gazi Mustafa Kemal Hazretleri de bizimle beraberdir.) diye bağırarak dolaşmalarına, itaatsizliğe teşvik ve beraber olduklarını göstermeye çalışmalarına rağmen Türkler, hükümeti mahalliyeye itaatten ayrılmamıştır. Bu hususta Kavanin Meclisi azasından Necati Bey tarafından müslümanlara hitaben bir beyanname neşredilmiştir."*: BCA 030.10.234.577.11.

73 Sözü edilen memur, Yasama meclisinin kaldırılmasından sonra kurulan Danışma Meclisinin tek Türk üyesi olarak İngiliz Yönetimince atanan Mehmet Münir'dir.

74 Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt- An Account of the Struggle for Union with Greece*, London: Boston: G. Allen, 1978, s.43.

75 *"Şayan-ı Esef Vakalar"*, *Hakikat*, 4 Kasım 1931 tarihli sayısı

76 BCA 030.10.234.577.11.

77 İkinci Ulusal Lefkoşa Kongresi olarak da isimlendirilen Kongre, 1930 Kavanin Meclisi'nde Sömürge Yönetimi'ne karşı başarı elde eden, Kemalist aydın Mehmet Necati Özkan'ın evinde, tüm adadaki köy ve mahallelerden gelen 200'ü aşkın delegenin katılımı ile toplanmış ve altı önemli karar almıştır. Bu kararlar; Kıbrıslı Türkler'e de serbest eğitim hakkı tanınması ve okul yönetiminin Türk halkına devredilmesi, 1928 yılında lağvedilen müftülük makamının yeniden tesisi edilmesi, Şer'i mahkemelerin modern şekilde yeniden düzenlenmesi, Evkafın dini yetkilerinin

Kongreyi toplayan Türk aydınları, sömürge yönetimine karşı mücadele vererek, gaspedilen toplumsal haklarını elde etme kararındaydılar⁷⁸. İngilizler ise, Rumlar gibi Türkler arasında da milliyetçilik akımlarının başlamasını istemiyorlardı. Zira, Türkler'i Rumlara karşı bir denge unsuru olarak kullanmak varken, her iki halkın da milliyetçilik akımları içinde direnişe geçmesi sömürge yönetimini zor duruma sokabilirdi⁷⁹. Bu nedenle, isyan sonrası alınan tedbirler ve kısıtlamalar, Türk toplumunun adadaki örgütlü mücadele gücünü de bu şekilde uzun bir zaman için trpanlamış oldu.

Bu dönemde, Kıbrıs Türkleri ile İngiliz yönetimi arasında, özellikle okulların yönetimi, Müftülük, Şer'iyeh Mahkemeleri ve Evkafla ilgili konularda derin görüş ayrılıkları oluşmuştu. Toplumun ileri gelenlerinin sömürge yöneticileri ile bir çok engellemeleri aşarak yaptıkları görüşmelerde de sorunlara yeterli ilgi gösterilmiyordu. Bu bağlamda dönemin toplum ileri gelenlerinden Avukat Fadıl Niyazi Korkut'un anılarında belirttiği, 1933 yılında Ada Valisi ile yaptığı görüşmeye ait notlar, konuya açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir: *"...Bu isyandan sonra memlekette sıkıyönetim ilan edilmişti ve o zamana kadar yürürlükte olan hafif meşrutiyet kaldırıldı ve bu arada Kavanin Meclisi ve Belediye Meclisleri lağvedildi. Bu suretle Cemaat Davalarımız da, eskiden daha kötü bir hale düşmüş oldu. 1933'de Kıbrıs Valiliğine Sir Stubbs adında bir zat gelmişti. Nisan 1933 içerisinde İngiltere Sömürgeler Bakanı da adaya gelmiş bulunuyordu. Bu fırsattan faydalanmak ümidi ile biz, Kongremiz Heyeti sıfatıyla Vali'ye müracaat ettik ve Bakanla görüşmemize delalet etmesini rica ettik. Vali, kendi el yazısıyla ve imzasıyla yazmış olduğu 16 Nisan 1933 tarihli mektubunda, 'Bakan Kıbrıs'ta bulunduğu sırada hiçbir heyeti kabul etmeyeceğini bildirmiş olduğundan dolayı, istediğimiz mülakatın olamayacağını' bildiriyordu. Bakan gittikten sonra Vali'nin kendisinden mülakat istedik. Vali bizi Kongre Heyeti olarak değil, fert olarak kabul etti. Arkadaşlar, heyetin sözcüsü olarak beni seçmişlerdi. Mülakat, saat dokuzdan bire kadar devam etti⁸⁰. ... Bu konuşmamda davalarımızı etraflıca anlattım... Şeriyeh Mahkemelerinin istiklali talebimizi anlatırken, Evkafla bağlı olan mahkemelerin çapraşıklığını anlatmak için bir misal verdim... Mahkemeleri ıslah edeceğini vadetti. Bundan sonra Miras Kanunumuzdan ve bunun 'asabe' hükümlerinden şikayet ettim. Ve bu meselede de misaller verdim. Bu arada bir tek kızı olan adamın mirasının yarısının amcaya ve amca evlatlarına gittiğini anlattım. Böyle bir miras kanunu bize bile acayip gelirken, bir batılının şaşır kalacağı tabii idi. Vali derhal alakadar oldu ve bu kanunun kalkması için icabedeni yapacağını söyledi. Müftülük meselesini açıklarken, bu Ada'da üçyüz yıldan beri Müftü bulunduğunu ve Müslümanlar'dan başka her cemaatin ruhani başkanı olduğu halde bizim Müftümüzün hükümet tarafından lağvedildiğini ve Cemaatin şimdiki Müftüyü tanımaması için hükümetin ısrar ettiğini acı bir dille anlattım. Bunun üzerine arkasında oturmakta olan Hükümet Müsteşarı Henniker dostuna döndü ve 'bu Cemaatin Müftülüğüne niçin müdahale ediyorsunuz?' dedi. Müsteşar derhal cevap*

müftüye devredilmesi ve Avukat Sait Hoca'nın Kıbrıs Müftüsü seçildiğinin duyurulması idi. İngiliz Yönetimi yaptığı bir açıklamayla Kongreyi, aldığı kararları ve Müftü seçildiği bildirilen Sait Hocayı tanımadığını belirterek, yeni bir baskı kampanyası başlatmıştır. Milli Kongre'nin, Sömürge Yönetiminin gaspettiği toplumsal hakların yeniden kazanılması açısından Kıbrıs Türk Milli Mücadelesinde ayrı ve özel bir yeri vardır: İsmail, (1992) a.g.e., s.31.

78 Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri-İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaaları*, Lefkoşa, Şubat 2000, s.285.

79 Gazioğlu (II), a.g.e., s.289.

80 Söz konusu mülakatın ayrıntıları için bkz.; Harid Fedai, "1930 Seçimler ve Sonrası", *Yeni Kıbrıs*, Aralık 1985-Ağustos-Eylül 1986.

verdi: 'Bu adamlar böyle söylerler amma eşraf (Notables) Müftü istemiyor.' Bu 'Notables' kimlerdi, bilmiyorduk. Ama herhalde daima olduğu gibi üç beş kişiden ibaretti. Ve böylece Müsteşar eskiden bildiğimiz bir gerçeği, yani hükümetin üç beş kuklayı öne sürerek Cemaat fikirlerimizi hiçe saydığını yüzümüze karşı itiraf etmiş oluyordu. İşte dünyaya demokrasi dersi veren İngilizler, bizim hakkımızda kabile idaresini destekliyorlardı. Vali, Müftü meselesinde bize vaade bulundu. Pek çetin olduğunu bildiğim için Evkaf meselesini mahsus sona bırakmıştım. 'Son olarak Evkaftan bahsedeceğim' deyince; o dakikaya kadar beni büyük bir sabırla beklemiş olan Vali'nin tutumu birden bire değişti. Saatine baktı ve 'Kısa kes, zira vaktimiz kalmadı' dedi. Sözü oldukça kısa tuttum ve memlekette kilise malları hükümetin hiçbir müdahalesine tabi olmadığı halde, hükümetin bizim cami mallarımıza müdahale ettiğini söyledim. Ve Evkaf malı kadar malı olan Phanaromeni Kilisesi mallarının idare masrafı ayda 20 liralıklık tahsildar aylığından ibaret olduğu halde, Hükümet dairesi şeklinde idare edildiği için o zamanın idaresine binlerce lira sarfedildiğini söyleyince, Vali ayağa kalktı ve 'Evkaf, Phanaromeni Kilisesi ile kıyas edilemez' dedi ve mülakati kapattı..... Stubbs'un Valiliği kısa sürdü ve davalarını icra etmeye vakit bulamadı. Başka sömürgeye becayiş edildi. ... ve memlekette sıkıyönetim yürürlükte bulunduğu ve anti-demokratik kanunlar yaşandığı için artık Kongre'yi toplantıya çağırılmaya imkan kalmadı ve bu suretle Cemaat davalarımıza bir kere daha küll serpilmiş oldu."⁸¹

İngiliz Yönetimine yaptıkları bu ve buna benzer bir çok girişimden sonuç alamayan Kıbrıs Türkleri, baskı dönemindeki sorunlarını Anavatan'a anlatmanın yollarını aradılar. Bu maksatla, 26 Nisan 1937 tarihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye, Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi adına, A. Said ve M. Necati Özkan imzalı bir rapor gönderdiler. Toplam dokuz maddelik raporun ilk altı maddesinde, Ada'nın İngiliz Yönetimi'ne geçtiği 1878 yılından bugüne kadar Ada'daki Türk Toplumunun gerek İngiliz Yönetiminden, gerek Rum Toplumundan çekmiş olduğu sıkıntıları açıklıkla ve örnekleriyle açıkladılar. Rumlar'ın Enosis emellerini gerçekleştirmek için İngiliz Yönetimi'ne karşı verdikleri silahlı veya silahsız tüm mücadelelerde, Türkler'in İngiliz Yönetimi yanında yer almaları ve yönetimin tüm kurallarına uymalarına rağmen, yönetimin çifte standart uygulayarak Türkler'e Rumlar'dan daha olumsuz davranışlarda bulduklarını, özellikle okulların yönetimi, Müftülük, Şer'ie Mahkemeleri ve Evkafla ilgili konularda karşılaştıkları sorunlara İngiliz Yönetimi'nin yaklaşımlarını, Enosis hayalleri karşısında bir engel olarak gördükleri Türkler'i madden ve manen zayıf düşürmek ve yok etmek için Rumlar'ın Türkler'e karşı neler yaptıklarını, tüm bu sorunların çözümü için yönetime değişik zamanlarda yaptıkları başvuruların nasıl karşılıksız kaldığını anlattıkları bu raporun aşağıda sunulan yedinci ve dokuzuncu maddelerinde de Anavatan'dan bu sorunlar karşısındaki isteklerini sıraladılar;

"7- Bu cezirede yeniden nefes alıp yeniden hayata gelmemiz için istediğimiz şey, umumi bir tabir ile milli hissiyatımıza hükümet tarafından hürmet edilip rencide edilmemesi ve bu cezirede hayat ve mevcudiyetimizi haleldar eden ve tehlikeye düşüren şeylerin tashihi ile cezirede Türk cemaatinin, Rum cemaatine nispeten daha ağır ve farklı muamelelere tabi tutulmamalarıdır. Bu noktayı berveçhi ati tafsil ediyoruz:

A) 1 Mayıs 1931 tarihinde içtima eden umumi milli kongrenin müftülük makamı hakkında ittifak-ı ara ile verdiği kararın hükümetçe tanınması ve binaenaleyh kongrenin in-

81 Harid Fedai-Mustafa F. Altan, *Hatıralar/Fadıl Niyazi Korkut*, Gazimağusa, 2000, s.s.71-72.

tihip eylediği Hoca Said'in müftü olarak kabul edilmesi ve maaşının Kıbrıs Evkaf-ı İslamiye sandığından verilmesi.

B) Müftünün riyaseti altında azaları serbest kimselerden olmak üzere cezirede dokuz azadan müteşekkil bir cemaat-i İslamiye teşkiline müsaade edilmesi ve o gibi bir teşkilin hükümetçe tanınması.

C) İlk mekteplerden lağvedilenlerin yeniden açılmaları ve muallimlerinin tekrar tayini ile beraber bundan evvel olduğu gibi ilk mekteplerde Türkiye ilk mektep programının takip edilmesi ve kitapların Türkiye'den getirilmesi ve binaenaleyh şifahi tedarikat usulünün ortadan kaldırılması.

D) Türk Lisesinin başına evvelki gibi daima Türkiye'den bir Türk müdür getirilmesi ve bununla beraber lise heyet-i idaresinin evvelki gibi intihap ile taayyün eden kimseler tarafından teşkil edilmesi ve programının da Türkiye lise programlarını ihtiva etmesi, yani lise mezunlarının Türkiye darülfünunlarına kabul edilecekleri tarzda bir program takip edilmesi.

E) 1 Mayıs 1931 kongresinin kararı mucibince teşekkül edecek ve balada (B) fıkrasında gösterilen cemaat-i İslamiye azasının seneden seneye tensip edeceği altı aza tarafından Kıbrıs evkaf-ı İslamiye bütçesinin senede bir defa tetkik ve tasdik edilmesi.

F) Bugün mevcut şeri mahkemelerde meriyülicra olacak ve muhit ile ihtiyaçlarımıza tetabik edecek ahkâmın yeniden tedvin edilmesi ve bu yolda bir kanun-u medeni tanzim olunması.

G) Ecnebi bir idarede kahir ve mutaassıp bir ekseriyet içinde ekalliyette kalan bir cemaatin canlı bir halde devam eylemeleri iktisaden kuvvetli bulunmaya vabeste olduğundan burada iktisadi sahada ve sai miyasta muavenette bulunulması ve binaenaleyh Türkiye İş Bankası'nın burada Lefkoşa'da bir şube açmasına himmet ve delalet edilmesi ve başta İş Bankası olmak üzere burada ticari faaliyetlere germi verilmesi ve bu suretle Kıbrıs'ın Türkiye ile olan ticari muamelelerinin azami nispette inkişaf ettirilmesi.

9- Görülüyor ki büyük ve mühim işlerinize ilaveten daha bazı işler çıkararak sizi rahatsız ediyoruz. Mamañih buralarda kimsesiz kaldığımız ve bununla beraber bir taraftan hükümetin, diğer taraftan Rumların tazyikleri arasında kısılp kaldığımız nazarı itibara alınacak olursa mazur görüleceğimizi ümit eder ve bu suretle müteselli oluyoruz. Herhalde cihan durdukça durmasını, azamet ve ikbalin en yüksek derecelerine kadar çıkmasını samim kalbimizden arzu ve dua eylediğimiz Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin sırası geldikçe mazhar-ı lütuf ve inayetleri olmamızı ve her nasılsa anavatanından ayrılmış ve ecnebi ellere düşmüş olan şu bir avuç Türk evladının da unutulmamasını ister ve bekleriz."⁸²

Rapordan da açık şekilde anlaşıldığı gibi, İngiliz Sömürge İdaresinin ağır baskısı altında bulunan Kıbrıs Türk Toplumunu, o güne kadar Anavatanları'nın uluslararası platformda zor duruma düşmesini istemediklerinden, konjonktürün uygun hale gelmesini sabırla beklemişler ve savaşımalarını hem İngiliz Yönetimine, hem de Rumlara karşı tek başına sürdürmüşlerdi. Bu konuda yeterli sonuca ulaşamadıklarından ve uluslararası konjonktürün de uygun bir duruma geldiğine

inandıklarından artık sorunlarını Türkiye'ye anlatma yolunu seçtiler. Bu maksatla yazılan yazılardan birini de, Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş tarafından Hariciye Vekaletine yollanan Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi Mebuslarından Necati Özkan'ın Kıbrıs Türkleri hakkında verdiği açıklamaları içeren rapor oluşturmaktadır. Aşağıda bir bölümü sunulan raporda, eğitim, evkaf ve politik konulardaki temel sorunlar ve bunların çözüm önerileri dikkat çekmektedir:

"Ada Türklerinin şikâyet ettikleri haller:

a)Maarif sahası:

1)Rumların her sene mektepleri çoğaltıldığı halde Türk mektepleri azaltılıyor. 1935'te 42 ve 1936'da 39 Türk mektebi kapatılmış.

2) Rumların mekteplerine müdahale edilmediği halde Türk lisesine müdahale ediliyor. Gelecek sene lise kolej şekline sokulup başına bir İngiliz müdür konulacaktır.

3) 1931 isyanına iştirak eden Rum muallimleri bile ancak mahkeme kararıyla işlerinden çıkarıldıkları halde milliyetçi Türk muallimleri sudan bahanelerle ve idari kararlarla işlerinden çıkarılıyorlar. Şimdi Sümerbank'ta çalışmakta olan Tağı bunun bariz bir misalidir.

4) Rum mektepleri için Yunanistan'dan kitap getirtilerek bunlar okutulduğu halde oraya Maarif Vekâleti tarafından tavsiye ile gönderilen Türk Lisesi müdürü mahalli hükümetin teşviği ve himayesiyle Türk mekteplerinde ancak kendisi tarafından telif edilen ve milli duyguyu uyandıracak bir tek yazıyı ihtiva etmeyen kitapları okutturuyormuş.

b)Evkaf işleri:

Türk cemaatine mali sahada kuvvetli bir destek olabilecek Evkaf, Lozan ahidnamesi ahkâmı hilafına ve Kıbrıs Evkaf murahhası Münür'ün delaletiyle İngiltere Kralı namına tescil ettirilmiştir. Hâlbuki Rum evkafı serbesttir ve cemaate aittir. Rum evkafını halk tarafından müntahap heyetler idare ettiği halde Türk evkafını hükümet tarafından tayin olunan bir İngiliz ve bir Türk memur idare eder.

c) Siyasi saha:

1)1931 İhtilalinden beri meclis içtimaya davet edilmemektedir. 1928 tarihinden beri de müftülük mülgadır. Bu suretle Türk cemaatini temsil edecek ve hükümet yanında onun iddialarını müdafaa edecek bir kimse yoktur. Halk mutaassıp değildir. Ancak sırf kendilerinin müddeiyatını hükümete eriştirebilmek için avukat Bay Said'i müftü seçmişlerdir. Ancak hükümet bunu tanımamıştır. Rumların ise despotları vardır ve hükümet yanında Rum cemaatinin mümessilliği vazifesini görür.

2)Hükümet bütçesinden maaş alan Türk cemaati memurlarının maaşları kesilmiştir. (Mahakimi şeriye memurları) Bu şekilde ezilmelerini ve haklarının korunmasını temin için Bay Necati Özkan ve arkadaşları mahalli hükümet nezdinde semere vermeyen teşebbüslerde bulunmuşlar. Adanın Türk halkı bu badireden kurtulmak için yegâne çare olarak hicreti görüyor. Ancak bu halkın mümessili olan ve 65.000 Türkten 63.000'in kendi partisine mensup olduğunu söyleyen Necati Özkan ve diğer arkadaşları hükümetin bu konudaki nokta-i nazarını öğrenmeden adayı boşaltma mesuliyetini üzerlerine almak istemiyorlar. Bunlar, Türklerin Kıbrıs'ta kalmaları lazım ise evvela iktisaden kuvvetlendirilmeleri lazım geldiğini

söylüyorlar. Bu hususu temin için Nuri Özkan¹¹³ aşağıda bildirilen vasıtalara müracaat edilmesini tavsiye diyor:

a) Kıbrıs'ta Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'nin Mısır'da olduğu gibi bir sigara fabrikası tesis etmesi. Rumların adada 5 sigara fabrikası vardır. Mumaileyh yaptığı tetkikata istinaden açılacak bir Türk fabrikasının senevî 100.000 kilo Türk tütününü işleyebileceğini söylüyor.

b) Kıbrıs'ta İş Bankası'nın bir şube açması.

c) Sümerbank'ın bir yerli mallar pazarı açması.

Bunlar yapılmak suretiyle birçok Türk aileleri iş bulacak ve sıkıntıdan kurtulacaktır diyen mumaileyh kendisinin bu vadede ilk adımı attığını ve bir fabrika ve iki ticarethane açtığını söylüyor.

Saniyen; Türk harsının inkişafı için burada hükümetinizin yardımıyla tam kadrolu bir lisenin açılmasının temini. Bu lise için adadan duhuliye parası olarak 1.500 İngiliz lirası toplanabileceğini söylüyor. Salisen siyasi sahada hükümetimizin İngiltere ile inkişaf etmekte olan dostluğundan bilistifade yapacağı dostane bir teşebbüsle Türk cemaatine mahalli hükümetin hüsnü teveccühünü celbetmesi. Eğer matlup Türk halkının adadan hicreti ise bir an evvel anayurda naklin kabil olup olmadığını soruyor ve şimdi anayurda dönülürse pek çoklarının hükümete barolmadan yaşayacak kadar seroetleri olduğunu söylüyor. Lefkoşa komiserinin kendisine Türkiye'ye giderse bir daha geri dönemeyeceği şeklinde vaki tehdidine rağmen anavatana vaziyeti arz için gelen mumaileyh bütün bu hususat hakkında direktif almak istiyor.

4-5 Teşrinisani 1936"⁸³

Kıbrıs'taki Türk Toplumunun çektiği sıkıntıları ortaya koyan en önemli resmi belgelerden birisi de, Kıbrıs Türk Konsolosluğunun 1937 yılında Anavatan'a gönderdiği yazıdır⁸⁴. Burada da Ada Türkleri ve sorunları hakkında çok net bilgiler verilmekte ve 1931 isyanı sonrası için şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: "1931 senesinde Rumların Ada'nın Yunanistan'a ilhakını talep ederek isyankar hareketlerde bulunmaları ve bu arada Lefkoşa'daki Vali Konağı'nı yakmaları üzerine hükümet, Ada'nın idare şeklini tebdil ederek müntehap olan Kavanin Meclisini ilga etmiş ve Belediye azasının halk tarafından intihap edilmeyerek hükümetce tayini usulünü vaz eylemişti. Bu vaziyette Türklerin intihap eyledikleri mümessillerin mahrum olmalarını intac eylemiştir." Raporda Kıbrıs Türkleri'nin Türk Devrimleri hakkındaki yaklaşımları şöyle anlatılmaktadır: "Kıbrıs'ta sakin Türkler umumiyet itibariyle Türk Inkilabi prensiplerini kabul eylemişler ve Ada'nın idari vaziyetinin bahşettiği imkanlar nisbetinde bunları tatbik eylemekte bulunmuşlardır." Raporun bazı önemli kısımları ise şunları içermektedir;

"Bugün Türkler'in elinde bulunan emlakın, şehir ve köylerde umum emlakın dörtte birini teşkil eylediği, ehli vukufca ifade edilmektedir. Fakat bu emlak sahipleri de ekseriyetle borçludurlar.... Yalnız para ikraz eden sermayedarlar hemen tamamıyla Rum olduklarından Rumlara ait olan arazi yine Rumlara geçerek cemaatin umumi seroetinin eksilmemesine mukabil, Türk emlaki de yine Rumların eline geçmekte ve Türk emlakı miktarı azalmaktadır. Hükümet, adada muhim bir içtimai mesele halini almış olan bu köy borçları meselesini tetkik ve halle uğraşmakta ise de şimdiye kadar bir çare bulunamamıştır...."

83 BCA 030.20.124.886.14.

84 BCA 030.10.124.886.18.

Türk Cemaatinin nisbeten müreffeh kısmını teşkil edenler, hükümet memurlarıdır. İngiliz işgalinden sonra uzun müddet Türk memurlar bilhassa Gümrük, Tapu, Polis gibi dairelerde ekseriyeti teşkil etmekte idiler. Bugün bile Türk memurların adedi, nüfuslarına nisbeten fazladır. Fakat bu sahada da Türkler tefovuklarını kaybetmek üzredirler. Rumların mutemadi itirazları üzerine hükümet münhal vukuunda yapılan tayinlerde nüfus nisbetini göz önünde tutmakta olduğu gibi İngilizce, Türkçe ve Rumcaya aşına olmaları dolayısıyla Ermeni memur tayinini de tercih etmektedir....

Cemaatin iktisaden düşük vaziyette olması doktor, avukat gibi serbest meslek erbabının miktarının azalmasına saik olmaktadır. Bugün Türk Üniversitelerinde ve yüksek mekteplerinde okuyan bir çok Kıbrıslı gençler, tahsillerini ikmal ettikten sonra adaya dönmeyerek Türkiye’de bir vazife kabul etmeği veya serbest çalışmayı tercih ediyorlar. Bunların bu hareketlerinde milli bir idare altında serbest ve müstakil yaşamak arzusunun da müessir olması tabii görülmekle beraber, Kıbrıs’ta fakirleşen cemaatlerinin kendilerini besleyememesi hakikatinin amil olduğunu da kabul etmek icap eder....

Hülasatan denilebilir ki, Kıbrıs’taki Türk Cemaati bir çok cihetlerden zayıflamakla beraber bugüne kadar milliyetini ve hüviyetini muhafaza etmiş, Ada’da ihmal edilmez bir kuvvet olarak kalmıştır. Fakat son senelerde iktisaden çok düşmeğe başlamış ve ayrıca harici kuvvetler benliğini unutturmak için faaliyet sarf etmekte bulunmuşlardır. Kıbrıs’ta Türkler’in şuurlu bir kitle olarak idamesi arzu edildiği takdirde iktisaden tealisini temin edecek tedbir almak ve ayrıca Türklük hislerini idame ettirecek çareler aramak lazımdır.”

Türkiye yönetimi ise, 1931 İsyanı sonrası oluşan baskı döneminde, Kıbrıs Türkleri ile ilişkilerini sürdürürken, Yunanistan’ın açık Helenizm propagandası, Enosis tahrikleri ve İngiliz Yönetimi’ne karşı isyan teşvik girişimlerine karşın, ihtiyatlı bir politika yürüterek, İngilizler’i kuşkulandıracak davranışlardan ve Ada’da Türk milliyetçiliğini açıkça cesaretlendirmekten kaçınıyordu.

Sonuç

Konsolosluğun göndermiş olduğu rapor dikkatli olarak incelendiğinde, aslında dönemin konsolosluk görevlilerinin Ada’daki Türklerin sorunlarını çok iyi tahlil ettikleri, sorunlar hakkında ileriye dönük çok doğru tespit ve teşhisler ortaya koydukları ve bugün bile Kıbrıs Türk Toplumunda sorun olarak karşımıza çıkan bazı konuların o günlerden beri bilindiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Benzer tespit ve değerlendirmelerin dönemin Kıbrıs Türk Toplumunu ileri gelenleri tarafından da yapıldığı, o yılların gazetelerinde yayınlanan makalelerden ve M. Necati Özkan’ın Türkiye’ye yazdığı yazılardan tespit edilmektedir.

Burada doğru değerlendirilmesi gereken nokta, bu bilinen gerçekler kapsamında neler yapılmalıydı? Nasıl yapılmalıydı? Neden yapılmadı/yapılmadı?

Megali İdea yemininin sekizinci maddesinde yeralan, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı (Enosis) hedefini kendilerine bir vizyon olarak belirleyen ve yüzyıllardır bu vizyonlarından geriye bir adım atmayan ve Girit örneği⁸⁵ Kıbrıs Türkleri’ni

85 Eski Yunan Başbakanı Konstantin Mitsotakis, 21 Ağustos 1998’deki bir konuşmasında şöyle diyor: “.. Kıbrıs ve o zamanki Girit sorunu arasında büyük benzerlikler vardır...”; To Periodiko dergi-

adadan zaman içinde yoketmeyi amaçlayan Rum-Yunan ikilisinin gerek dini, gerek siyasi yöneticileri aracılığı ile bu hedefi her fırsatta yinelediklerini görmekteyiz. Adanın Osmanlı Yönetimi'nde olduğu süre içerisinde bu maksatla örgütlenmesini gerçekleştirerek, İngiliz Yönetimi döneminde, önce siyasi hamlelerle muhtıralar vererek, bu olmayınca 1931'de yaptıkları gibi şiddete başvurarak, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde yine siyasi olarak açıkça Ada'nın Yunanistan'a verilmesini talep ederek, 1958'de Birleşmiş Milletler'e müracaat ederek atılan tüm adımlar, Enosis maksatlı vizyonu gerçekleştirmeye yönelikti. 1960 yılında kurulan Ortak Cumhuriyet'in bile amacının Enosis olduğunu, Makarios, Rum Halkına; *"Diplomaside mümkün olan yapılır, fakat ulusal hedeflerden uzaklaşmaz."* ifadesiyle açıkça belirtmişti⁸⁶. Nitekim en kısa zamanda gerçek yüzünü gösteren Makarios, yeminine sadık kalmış⁸⁷ ve Türk toplumuna 1963-1974'ü yaşatmıştı.

Bugün Avrupa Birliği(AB)'ne tam üye bir ülke olarak, AB'yi de arkasına alan Rumlar, milli vizyonlarını gerçekleştirme yolunda daha da avantajlı konuma geçmiş bulunmaktalar. Bu noktada, Rum-Yunan ikilisinin ikiyüz yıllık ortak vizyonunda herhangi bir sapma bulunmadığını görmekteyiz.

1950'lerde kamuoyunun yoğun baskısı sonucu Türkiye'deki siyasi iktidarların gündemine gelen Kıbrıs'taki Türk Vizyonu nedir? Gerçekten bu konuda değişmez bir vizyon varmıdır? Bu vizyon kendi istemi ve gereksinimleri kapsamında mı belirlenmektedir? Yoksa değişen dünya konjonktürü içinde Türkiye'nin yapabilecekleri ile değişmekte ve sınırlandırılmakta mıdır? Ve son olarak Kıbrıs Türk Liderliği ile Türkiye arasında "ortak vizyon" var mıdır? Ayrı bir inceleme konusu olan bu sorulara, duygusallıktan uzak, objektif ve mantıklı yanıtlar bulduğumuz ve bu yanıtı yüksek sesle dillendirdiğimiz zaman Kıbrıs'ta geleceğe dönük daha olumlu ve gerçekçi sonuçlar alınacağı yadsınamaz bir gerçektir.

sinin Temmuz, 1993 Sayısından bir bölüm: *"Giritliler neden kurtuldular biliyor musunuz? Bir gece hep birlikte ayaklandılar ve Türkler'i boğazlayarak ortadan kaldırdılar. Bizim elimize Kıbrıs Türkleri'ni kesip doğrama fırsatı geçti, ama liderlerimiz herşeyi berbat ederek yüzlerine, gözlerine bulaştırdılar..."* Rauf R. Denктаş, *a.g.e.*, s.13.

86 Denктаş, *a.g.e.*, s.13.

87 Makarios 1950 yılında, Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesi'ne Başpiskopos seçildikten sonra şu Enosis yeminini etmiştir: *"Ulusal Bağımsızlığımızın doğuşu için çalışacağıma ve Kıbrıs'ı anavatan Yunanistan'a ilhak etme siyasetimizden hiçbir zaman vazgeçmeyeceğim üzerine and içerim."*: Kıbrıs'ta Barışa Gerçek Engel ENOSİS, KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No 10, Lefkoşa, 1982, s.10.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA 030. 10. 109. 727. 4.

BCA 030. 10. 234. 577. 11.

BCA 030. 10. 234. 577. 15.

BCA 030.10. 254. 712. 44.

BCA 030. 10. 124. 886. 19.

BCA 030. 20. 124. 886. 14.

BCA 030. 10. 124. 886. 18.

B. İngiliz Devlet Arşivi

Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi), Parliamentary Papers 'Turkey' No: 18 (1878) No:1, s.532.

FO 371/ 14584 /E 2903.

II- Süreli Yayınlar

Birlik Gazetesi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir.

Hakikat Gazetesi

Kıbrıs Gazetesi

Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, Gazimağusa

Söz Gazetesi

Sünihat Gazetesi

Yeni Kıbrıs Gazetesi

Vatan Gazetesi

III- Kitaplar

- ALASYA, Fikret, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992.
- ALTAN, Mustafa Haşım, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Milli Arşiv Yay., No:1, KKTC, 2000.
- AN, Ahmet, *Kıbrıs'ta İsyancılar ve Anayasal Temsiliyet Mücadelesi (1571-1948)*, Lefkoşa, 1996.
- BEDEVİ, Vergi H., *Kıbrıs Tarihin Hiçbir Devrinde Yunan Adası Olmamıştır*, KKTC, 1963.
- BEHÇET, Hasan, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, Lefkoşa, 1969.
- BİLSEL, M.Cemil, *Lozan, C.II*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.
- CRAWSHAW, Nancy, *The Cyprus Revolt- An Account of the Struggle for Union with Greece*, London: Boston: G. Allen, 1978.
- ÇETİN, Metin, *Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bir Liderin Doğuşu*, Lefkoşa, 1955.
- ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, İstanbul, 2006.
- DEBEŞ, Taçgey, *Sir Ronald Storrs'un Anıları*, KKTC, 1993.
- DENKTAŞ, Rauf R., *Kıbrıs Girit Olmasın*, İstanbul, 2004.
- DENKTAŞ, Rauf R., *Milli Vizyon*, İstanbul, 2008.
- FEDAİ, Harid -Mustafa F. Altan, *Hatıralar/Fadıllı Niyazi Korkut*, Gazimağusa, 2000.
- FEDAİ, Harid, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986.
- GAZİOĞLU, Ahmet, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960) I - Statü ve Anayasa Meselesi*, İstanbul, 1960.
- GAZİOĞLU, Ahmet, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)- Enosis Çemberinde Türkler*, İstanbul, 1996.
- GEORGHALLİDES, G.S., *Cyprus and The Governorship of Sir Ronald Storrs*, Cyprus Research Centre, Nicosia, 1985.
- GÜLER, İrfan Kaya, Ertan Efegil, *Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001.
- GÜREL, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi 1878-1960, C.1*, Kaynak Yay., Ankara, 1984.
- HILL, George, *A History of Cyprus*, Cilt 4, Cambridge, Cambridge University Press, 1952.
- İSMAİL, Sabahattin, *20 Temmuz Barış Harekatının Nedenleri Gelişimi Sonuçları*, İstanbul, 1988.
- İSMAİL, Sabahattin, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşa, 1992.
- İSMAİL, Sabahattin, *Kıbrıs Sorununun Kökleri-İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavğaları*, Lefkoşa, Şubat 2000,

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK yay., Ankara, 1995.
- KAYMAK, Faiz, *Kıbrıs Türkler'i Bu Duruma Nasıl Düştü?*, İstanbul, 1968.
- KESER, Ulvi, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009.
- KTFD Enformasyon Dairesi Belge Yayınları No 10, *Kıbrıs'ta Barışa Gerçek Engel ENOSİS*, Lefkoşa, 1982.
- KÜRŞAT, F., M.H.Altan, S.Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, 1978.
- NESİM, Ali, *Kıbrıslı Türkler'in Kimliği*, Lefkoşa, 1990.
- RONALD, Sir Storss, *Orientations*, London, 1937.
- SERTER, Vehbi Zeki, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, C.1, Lefkoşa, 1973.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, C.1, TTK., Ankara, 2000.
- ŞAHİNLER, Menter, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği yay., İstanbul, 1979.
- THE Middle East, *A Political and Ekonomik Survey*, Royal İnstitute of International Affairs , London, 1950.
- TOFALLİS, Kypros, *A History of Cyprus*, London, 2002.
- TORUN, Şükrü, *Türkiye, İngiltere, Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu*, İstanbul, 1956.
- TOYNBEE, Arnold, 'Cyprus, British Empire and Greece', *Survey of Internatinol Affairs*, Londra, 1931.
- ÜNLÜ, Cemalettin, *Kıbrıs'da Basın Olayı (1878-1981)*, Ankara, 1981.
- VOVOLİNİ, Konstantin A., *1453-1933 Kurtuluş Savaşında Kilise*, Atina, 1952, C.1.
- XYDİS, Stephan G., *Modern Greek Nationalism*, Seattle, 1971.

IV- Makaleler ve Tebliğler

- ALÇİTEPE, M. Ali Galip, "İngiliz Sömürge Yönetimine Karşı Kıbrıs Türkleri'nin Milli Eğitim Alanında Verdikleri Mücadele Üzerine Bir Çalışma", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Gazimağusa, KKTC, 13-17 Kasım 2000 (yay. haz. İsmail Bozkurt), s.380.
- AN, Ahmet, "Kıbrıs Türkleri-1", *Yeni Kıbrıs*, Ekim 1998.
- ARI, Kemal, "1974 Kıbrıs Barış Harekati'nda Türk Kamuoyu ve Psikolojik Desteği", Ulvi Keser, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009, s.193.
- ATUN, Ali Fikret, "Kıbrıs Meselesinin Görünmeyen Yüzü ", İrfan Kaya Güler, *Ertan Efeğil, Avrupa Birliği Kışkıracında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001, s.37.
- BOZKURT, İsmail, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", İrfan Kaya Güler, *Ertan Efeğil, Avrupa Birliği Kışkıracında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara, 2001, s.10.

- FEDAİ, Harid, "Eski Basınıımızdan", 15 Nisan 1912 tarihli Vatan gazetesinden aktarma; *Kıbrıs Gazetesi*, Lefkoşa, 12 Eylül 1994.
- FEDAİ, Harid, "Kıbrıs Türkleri'nin Kültürel İlişkilerinin Tarihi", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi (DAÜ)*, 1998, C.4, S.2, s.198; FEDAİ, Harid, "1930 Seçimler ve Sonrası", *Yeni Kıbrıs*, Aralık 1985-Ağustos-Eylül 1986.
- HAKERİ, Bener, "1878'de 1960'a Dek Kıbrıs Tarihi", *Kıbrıs Gazetesi*, 15-16 Mayıs 2009.
- İKİZER, Hasan, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Gerçeği", Ulvi Keser, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009, s.s.59-60.
- KESER, Ulvi, "Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhuriyet Kazanımları ve Bunların Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları", *DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir, 2009, Cilt VI, Sayı 14, s.s.41-83.
- KORKUT, Fadıl (Avukat), "Okullarımız", *Birlik Gazetesi*, 21 Ocak 1987, KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Balkan Harbi Sırasında Kıbrıs Türkleri'ne Yapılan Baskılar ve Kıbrıs Mevlevihanesi'nin Faaliyetleri", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4, 1996, s.s.349-350.
- LAPTALI, Hüseyin, "Kıbrıs'ta Bitmeyen Soykırım", Ulvi Keser, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2009, s.s.123-124.
- ÖZTOPRAK, İzzet, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 3, 1997, s.s.312-313.
- SÜHA, Ali, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara, 1971, s.226.